Edina Bećirević

OSMA FAZA GENOCIDA - PORICANJE*

* Peto poglavlje iz knjige *NA DRINI GENOCID*, *ISTRAŽIVANJE ORGANIZIRANOG ZLOČINA U ISTOČNOJ BOSNI,* Edina Bećirević, Buybook, Sarajevo, 2009. Knjiga predstavlja adaptiranu doktorsku disertaciju pod naslovom *„Genocid u istočnoj Bosni 1992-1993. god.: srpski politički, vojni i socijalni projekat“,* koja je 24. 3. 2008. god. odbranjena na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu.

SADRŽAJ

Bosanski Srbi i negiranje genocida 3

Uloga spasilaca 8

Posmatrači: indiferentnost kao mehanizam negiranja 12

Izvršioci: negiranje aktivne vojne uloge u genocidu 18

Pseudoglupost kao mehanizam negiranja 22

Nasilje kao dio porodične tradicije 24

Emotivni razvoj ega 32

Prvi nivo emotivnog razvoja 33

Drugi nivo emotivnog razvoja 36

Drugi/treći nivo emotivnog razvoja 36

Treći nivo emotivnog razvoja 38

Orijentacija socijalne dominacije 39

Nedostatak emotivnog razvoja - uzrok masovne participacije u genocidu? ... 41

Eksterni pasivni posmatrači 45

Međunarodni poricatelji genocida i žrtve 51

Izbjegavanje, definiranje i izluđivanje 53

Refleksije poricanja na žrtve genocida 54

Zaključna razmatranja 56

Bosanski Srbi i negiranje genocida

U uvodu ovoga rada naveli smo da genocid karakterizira kolektivitet, kako u pogledu žrtve, tako i u pogledu počinilaca. Društvene situacije u kojima većinska populacija tolerira ili podržava genocid nad drugim narodom, kao što smo vidjeli, nisu historijska novina. Pitanja koja zaokupljaju istraživače su sljedeća: Kako je genocid moguć? Da li nam genocid ukazuje na mračnu stranu ljudske prirode? Da li je, priznavanjem te mračne strane ljudske prirode, jednostavnije raditi na prevenciji genocida? Odgovori na ova pitanja se izbjegavaju, ne samo na nivou nacije u čije ime je počinjen genocid, već smo svjedoci da se odgovori na ova pitanja izbjegavaju i u svijetu međunarodne diplomacije, međunarodnog prava, akademije, medija, itd. Već smo više puta u ovoj knjizi spomenuli da je faza negiranja posljednja faza genocida. I prema ovoj fazi genocidni procesi su veoma slični, jer su kroz fazu negiranja genocida prošli svi narodi na strani izvršilaca genocida. Dubil piše da je kolektivno pamćenje poslijeratnih Nijemaca funkcionisalo kao kakav rigidan program za obradu informacija koji sve podatke koristi samo za stabilizovanje već urezanih misaonih i emotivnih matrica, te dodaje:

„Naknadno postaje jasno da su mnogi očigledno iracionalni stavovi tog vremena - poput potrebe Nijemaca da sebe stilizuju u žrtve, prebacivanja svekolike krivice na Hitlera kao pojedinca ili tumačenja epohe nacionalsocijalizma kao kakve elementarne nepogode - imali funkciju da održe stereotipnu predstavu o svijetu kakav je stvorio totalitarni sistem“.[1]

U ovu sliku negiranja stvarnosti - u kojoj su Nijemci za nacistički režim i sva zla počinjena tokom vladavine tog režima krivili

[1] Helmut Dubil, *Niko nije oslobođen istorije*, Samizdat B92, Beograd 2002., str.15.

Hitlera - uklapa se i pitanje krivice, koje je većina Nijemaca odbijala kao koncept koji im se nameće bez razloga. Prema pisanju Dubila, upravo zbog problema sa krivicom, većina Nijemaca dugo nakon rata imala je blokadu kolektivnog pamćenja.[2] Dubil o krivici u ovom radu raspravlja kao o jednom od čovjekovih elementarnih egzistencijalnih iskustava, i ograđuje se od teze da krivica Nijemaca o kojoj raspravlja nije u vezi sa krivično-pravnim konceptom. „Bitan dio našeg identiteta čine i moralni kriteriji stečeni vaspitanjem: njima se rukovidimo kad delamo, ali o njih možemo i da se ogriješimo. Mogućnost krivice potiče iz mogućnosti ovog ogrešenja, tj. iz iskustva drastičnog razilaženja između moralnih kriterijuma koje smo internalizovali i života koji živimo“.[3] Ogrešenje o internalizovane moralne norme, dakle, proizvodi krivicu, ali proces priznavanja i preuzimanja odgovornosti za počinjeno zlo može vratiti ljudsko dostojanstvo.

„Krivica u strogom smislu nastaje zapravo, i paradoksalno, tek onda kada nismo spremni da je prihvatimo, odnosno da preuzmemo odgovornost za zlo koje smo počinili ili je počinjeno u naše ime. Ova vrsta krivice, koju Ralf Đordano naziva „drugom krivicom“, proističe iz nespremnosti da zločine, nepravdu ili čak i samo posljedice nemarnosti u nekadašnjem delanju integrišemo u proces obrazovanja našeg identiteta. Ako bismo varirali čuvenu rečenicu iz govora Riharda fon Vajcekera od 8. maja 1985., mogli bismo reći da krivica nastaje tek onda kad odbijemo da se neugodne prošlosti sjećamo tako da ona zaista može da postane dio našega bića“.[4]

Koncept krivice Dubila, Đordana i Fon Vajcekera korespondiraju u osnovi sa konceptom koji je artikulirao Karl Jaspers u djelu Pitanje krivice.[5] Jaspers navodi da, pored krivične odgovornosti za zločine, postoje politička, moralna i metafizička krivica. Ove tri

[2] Isto.
[3] Isto, str. 16.
[4] Isto, str. 16.
[5] Karl Jaspers, *Pitanje krivice*, Samizdat Free, Beograd 1999.

vrste krivice u odnosu na stepen političke odgovornosti koje Nijemci imaju za holokaust, imaju i određene vrste kajanja, ispaštanja i pravnog zadovoljenja. Jaspers također ističe da su moralni propusti osnova za rađanje zločina, i shodno tome odgovarajuće političke krivice. Konformističko prilagođavanje, neprimijetno pospješivanje nepravde, te stvaranje atmosfere u javnosti koja onemogućuje jasno viđenje stvari i time potpomaže činjenje zla, preduslovi su za političku krivicu.[6] Naime, Jaspers moralnost pojedinačnih članova društva povezuje sa političkim kontekstom zajednice, a kolektivnu krivicu za okvir političke odgovornosti. Tako u njegovoj interpretaciji samo organi jedne države mogu biti odgovorni. Međutim, jedan narod može snositi kolektivnu moralnu krivicu jer je iz načina života jednog stanovništva izrasla politička realnost.[7] Drinka Gojković postavlja niz dilema u poređenju koncepta kolektivne krivice srpskog naroda za ratove vođene u njegovo ime devedesetih godina sa kolektivnom krivicom Nijemaca za nacizam. Gojković kaže:

„...ako ne mogu s punom odlučnošću da govorim o krivici kolektiva - da li onda mogu, opet s punom odlučnošću, da govorim o njegovoj nevinosti? Živim u državi čija je predratna i ratna politika direktni uzročnik masovnog stradanja drugih nacija. Iste sam nacionalnosti kao i planeri, naredbodavci i izvršioci tih djela. Sa njima me povezuje vrijeme, prostor i politički okvir. Svoja djela ili nedjela oni smišljaju i izvršavaju u mom životnom prisustvu. Da li je moguće da njihovi postupci nemaju sa mnom nikakve veze? Možda nisam kriva za ono što su oni učinili, ali mogu li mirne duše da kažem da sam nevina? A ako nisam nevina - onda sam ipak - kriva“?[8]

Bježanje od osjećaja krivice, prema tvrdnji Dubila, jedan je od uzroka negiranja genocida. Prihvatanje moralne kolektivne

[6] Isto, str. 23.
[7] Isto.
[8] Drinka Goković, „Budućnost u trouglu: o krivici, istini i promjeni", (http://www.b92.net/casopis rec/57.3/pdf/29.pdf. pristupljeno 05.6.2007.)

krivice predstavlja prvi korak u katarzi jednog naroda koja je neophodna da se genocid ne bi ponovio. Međutim, kolektivno negiranje genocida ima bogat izbor odbrambenih mehanizama koji se odvijaju na nivou pojedinačne svijesti pripadnika jednog naroda. Jedan od najčešćih uzroka neprihvatanja odgovornosti za genocid jeste izgovor da u uvjetima totalitarnih režima većina podanika samo izvršava naređenja vlasti. Naučnik sa Univerziteta Yale Stanley Milgram je u julu 1961., tri mjeseca nakon što je počelo suđenje nacističkom zločincu Adolfu Eichmanu, izveo eksperiment u kojem je mjerio koliko su ljudi spremni slušati autoritet i onda kada je to po cijenu nanošenja bola drugim ljudskim bićima. Ispitanicima u ovom eksperimentu rečeno je da ljudima sa druge strane zida mogu davati elektrošokove kao kaznu za pogrešno odgovorena pitanja, nakon što im tako kaže ovlašteno lice. Tek trećina ispitanika odbila je nanositi bol drugima, uz objašnjenje da imaju izbor i da ne moraju slušati naređenja zbog toga što se to protivi njihovim ubjeđenjima i moralnim normama.[9] Eksperiment sa sličnim ciljem proveden je na Univerzitetu Stanford 1971. godine. Psiholog Phillipe Zombardo je u eksperimentalnom zatvoru ispitivao ponašanja volontera studenata koji su kao ispitanici „glumili" zatvorske stražare zatvorenike. U veoma kratkom vremenu i „stražari" i „zatvorenici" su se adaptirali na zatvorske uvjete. Čak trećina studenata volontera u ulozi stražara pokazali su sadističke tendencije, a eksperiment je izmakao kontroli i završio prije vremena jer su ispitanici dolazili u situacije koje su imale opasne psihološke posljedice.[10] Milgram sugerira da se objašnjenje za ponašanje ispitanika koji su, ukoliko im je tako naređeno, spremni nanositi bol drugima, potraži u „teoriji konformiteta" i „teoriji podanika države". Prema prvoj teoriji, pojedinac koji u kritičnim situacijama nema kapaciteta da

[9] Vidi: Stanley Milgram, "Behavioral Study of Obedience", *Journal of Abnormal Psychology,* 1963.

[10] Vidi: Philip Zimbardo, „Understanding How Good People Turn Evil", *Democracy Now*, 30.3. 2007. http://www.democracynow.org /article..1?sid=07/03/30/1335257.(pristupljeno 20.6. 2007.)

samostalno donosi odluke okreće se grupi i odluku prepušta hijerarhiji grupe.

Prema drugoj teoriji, suština poslušnosti sastoji se u tome da pojedinac u kriznim situacijama sebe vidi kao instrument koji izvršava želje druge osobe ili institucije i jednostavno se ne smatra odgovornim za svoja djela.[11] Činjenica da većina ljudi sluša naredbe vlasti kad je u pitanju masovno činjenje zločina ne može se osporavati. O tome svjedoče brojni slučajevi genocida u povijesti. Kako smo više puta ponovili u ovoj knjizi, genocid je proces koji podrazumijeva kolektivitet ne samo na strani žrtve, nego i na strani počinioca. Nakon počinjenog zločina genocida nastupa faza osporavanja genocida i negiranja učešća, kako na kolektivnom, tako i na individualnom nivou počinilaca.

U ovom poglavlju proučit ćemo negiranje genocida običnih ljudi, bosanskih Srba u istočnoj Bosni. Osim na mehanizam odbrane pripadnika srpskog naroda, obratit ćemo pažnju i na pripadnike međunarodne zajednice koji su određenim sudskim procesima i relativističkim stavom u naučnim i diplomatskim krugovima pothranili mit o jednakoj krivici za zločine u Bosni i Hercegovini. Negiranje genocida u Bosni i Hercegovini od pripadnika međunarodne zajednice nije samo usporilo proces pročišćenja od prošlosti i krivice kod srpskog naroda, već je produbilo i traume kod žrtava genocida. Na taj način, proces pomirenja onemogućen je u korijenu.

Već smo naveli da je jedan od razloga zbog kojeg mnogi ne žele priznati genocid, a često o tome ne žele ni razmišljati, to što nam genocid ukazuje na mračnu stranu ljudske prirode. Genocid podrazumijeva masovno učešće naroda u čije ime je genocid planiran, organiziran i u čije ime se genocid provodi. Mnogi autori

[11] Vidi: Stanley Milgram, *Obedience to Authority. An Experimental View,* HarperCollins, 1974.
Za analitički pogled o problematičnoj etičkoj dimenziji Milgramovog eksperimenta vidi C. D. Herera, „Ethics, Deception and 'Those Milgram Experiments', *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 18. No. 3. 2001.

posvetili su dužnu pažnju istraživanju ponašanja običnih ljudi, jer, kao što smo naglasili, bez masovnog učešća stanovništva, genocid nije moguć. Stanovništvo u čije ime država obično izvršava genocid dijeli se na izvršitelje, posmatrače i spasitelje.[12]

Kada je u pitanju genocid u Bosni i Hercegovini, vrlo često se postavlja pitanje: kakav je morao biti profil prosječnog pripadnika srpske nacije koji je davao prešutnu saglasnost za masovna ubistva? Ili: kakav je morao biti profil prosječnog egzekutora koji je bio spreman da povlači obarač onoliko puta koliko mu je naređeno? I konačno, jedno od najvažnijih pitanja: po čemu su građani srpske nacionalnosti koji su, po cijenu svog života bili spremni zaštititi svoje susjede druge nacije od odlaska u logor, ubistva, silovanja - bili drugačiji od ostalih, posmatrača i egzekutora? U ovom poglavlju izostavit ćemo analizu psihološkog profila ideologa i planera genocida, jer smo tu kategoriju obradili u prvom, drugom i trećem poglavlju. U ovom poglavlju fokusirat ćemo se samo na obične ljude koji su mobilizirani za genocid.

Uloga spasilaca

Norman Cigar navodi da je vrlo često prinuda bila faktor koja je Srbe tjerala na zločine. Srbi koji su odbijali da slijede genocidnu politiku srpskog rukovodstva smatrani su posebnom opasnošću, jer su predstavljali neprijatan izazov ovoj politici. U vrijeme priprema rata, srpske vlasti su one srpske policajce koji su odbijali da se pridruže „srpskoj stvari“ prvo nagovarali da im se priključe, a ako bi odbili, uslijedile bi prijetnje kako njima, tako i njihovim porodicama.[13] Ne postoji veliki broj zabilježenih primjera

[12] Vidi: R. Hilberg, nav.dj.; V. J. Barnett, nav.dj.; E. Fogelman, nav.dj.

[13] Tafro, *Ljudi umiru gledajući,* str. 45, navedeno prema Norman Cigar, *Genocid u Bosni - Politika “etničkog čišćenja”,* Bosanski kulturni centar i

u istočnoj Bosni da su na početku rata komšije Srbi išli toliko daleko da bi rizikovali svoj život i živote svojih porodica da bi spasili komšije Bošnjake. Međutim, svijetlih izuzetaka, naravno, ima. Jedan od takvih primjera obradili smo u studiji slučaja Rogatica. Stanovnici sela Rasput Njive sačuvali su živote svojih komšija Bošnjaka u selu Mađar.[14] U našem istraživanju primjer sela Rasput Njive je najčistiji primjer „spasilaca" od genocida. Naime, stanovnici sela Rasput Njive iz okoline Rogatice, svojim komšijama Bošnjacima iz susjednog sela Mađar pomagali su bez ličnih interesa, a time su u opasnost dovodili i vlastite živote.

Neki primjeri ukazuju na to da su stražari u logorima koji su bili na poziciji da zaštite svoje bivše prijatelje Bošnjake to ponekad i radili. Prema svjedočenju Ibre Osmanovića iz Vlasenice, koji je bio zarobljenik u logoru Sušica u Vlasenici, njegov dugogodišnji prijatelj Ljubinko Đurić, inače čuvar u logoru, spasio mu je život kada je Slađan Pajić htio da ga ubije. Ljubinko je rekao: „Neću ti dozvoliti da njega odvedeš. Eno u hangaru možeš uzeti ženu koju hoćeš, ali njega ne možeš odvesti".[15] Ovo je jedan od primjera koji pokazuje da se proces dehumanizacije muslimana u nekim slučajevima nije mogao provesti u potpunosti. Naime, ima primjera da su stražari u logorima pokazivali empatiju kada su ispred njih stajale osobe sa imenom i prezimenom, sa kojima su imali zajedničku prošlost, prijateljstvo. Kao što vidimo iz ovog primjera, Ljubinko Đurić nema moralnih dilema da ubici da „bilo koju ženu iz hangara", ali zbog emotivne prijateljske veze sa Osmanovićem, Slađanu Pajiću neće dozvoliti da ga ubije.

U istom slučaju svjedočio je i Ređo Čakišić iz Vlasenice. On je također ispričao da mu je jedan Srbin, kojem nije znao ime, spasio život tako što nije dozvolio drugom srpskom vojniku da ga

---

Institut za istraživanje zločina pritiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998., str. 101.

[14] Vidi: poglavlje IV, studija slučaja Rogatica.

[15] Svjedočenje Ibre Osmanovića u slučaju Vasiljević, 10.10.1995., dostupno pod ovim datumima na www.icty.org., str. 271. (pristupljeno 13.12.2006.)

ubije. Ređo Čakišić imao je zadatak da u blizini Zabokovlja zakopa mrtva tijela Bošnjaka ubijena u logoru Sušica. Dok su zatrpavali jamu, jedan od vojnika htio je da ubije Čakišića i ostale Bošnjake zbog toga što nije želio da ostavlja žive svjedoke. Međutim, drugi srpski vojnik mu to nije dozvolio.[16]

Dakle, na ova dva primjera možemo vidjeti da su pripadnici srpske vojske u rijetkim slučajevima reagirali kao ljudska bića i protivili se ubijanju. U prvom navedenom slučaju, kada je Ljubinko Đurić u Ibri Osmanoviću vidio svog prijatelja, a ne Bošnjaka, bila je to emotivna reakcija. Međutim, u drugom slučaju, čini se da reakcija bezimenog vojnika ima veću moralnu vrijednost, jer srpski vojnik koji nije dozvolio ubijanje Bošnjaka nije ih poznavao, ali je unutar svog moralnog univerzuma reagirao kao ljudsko biće prema drugim ljudskim bićima.

Primjera da su Srbi žrtvovali svoj život da bi spasili komšije Bošnjake ima u drugim krajevima Bosne i Hercegovine. Prema svjedočenju jednog Prijedorčanina, „pravi“ Srbi, kaznili su Srbina uhvaćenog u pomaganju Bošnjacima i Hrvatima tako što su ga zatvorili u isti logor, i kako kaže, „srpske vlasti bile su brutalne u postupanju sa nelojalnim Srbima“.[17] Srbi koji se nisu slagali sa genocidnom politikom političkog i vojnog rukovodstva njihove nacije, uglavnom su napuštali okupirana područja Bosne i Hercegovine i odlazili u inostranstvo. Međutim, kako smo vidjeli na primjerima gradova i sela istočne Bosne, najveći broj Srba je ostao u Bosni i Hercegovini, a oni koji su bili na teritoriji Republike Srpske na različite su načine učestvovali u genocidu. Međutim, slučaj oca i sina, Neška i Slobodana Đokića, pokazuje da se Bošnjacima moglo pomoći i bez posljedica za ličnu

[16] Svjedočenje Rede Čakišića u slučaju Vasiljević, 10.10.1995., dostupno pod ovim datumima na web stranici suda, str. 311. (pristupljeno 13. 12. 2006.)
[17] Vidi: tekst „Logori - ‘Smrt bez pravila’, Vreme, 17. avgust,1992., u FBIS-EEU-92-174. 08.9.1992. navedeno prema Norman Cigar, *Genocid u Bosni - Politika “etničkog čišćenja”,* Bosanski kulturni centar i Institut za istraživanje zločina pritiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998., str. 101.

sigurnost. Naime, u julu 1995. godine, četvorica Bošnjaka zalutala su u srpsko selo na putu od Srebrnice prema Tuzli. Đokić stariji ih je nahranio, dao im odjeću, i otišao po svog sina koji je bio na liniji fronta da četvorici Bošnjaka pokaže put do Tuzle. Četvorica Bošnjaka su uhvaćeni, i prije nego što su strijeljani, natjerani su da priznaju ko im je pružio pomoć. Protiv Neška i Slobodana Đokića podignuta je optužnica zbog „saradnje sa neprijateljskim vojnicima“, ali su ove optužbe brzo otpale i slučaj je zatvoren.[18] Da se i protiv nacističkog genocida moglo protestovati nekažnjeno, i čak postići rezultate, govori slučaj Njemica koje su bile udate za Jevreje. Naime, oko 2.000 Njemica su 1943. organizirale ulične proteste protiv zatvaranja i deportacije njihovih muževa Jevreja. Nacističke vlasti reagirale su tako što su oslobodile njihove muževe Jevreje i vratile ih kući![19] Ova dva primjera, posebno posljednji, govore nam o tome da je moguće biti u ulozi spasilaca i bez posljedica za sopstveni život. Primjer Njemica koje su protestovale zbog sudbine svojih muževa i postigle željeni rezultat, govori o tome da genocidna država traži potpuni konsenzus u izvršenju genocida, te da bi masovnije pobune stanovništva mogle spriječiti ili bar ublažiti genocid. Da li je svijest o tome da se nešto moglo uraditi na sprečavanju genocida razlog za naknadnu kolektivnu krivicu zbog koje se genocid negira?

Istraživanja su pokazala da veliki broj ljudi, nakon što je genocid završen, negiraju da su znali ili razumjeli ono što se oko njih dešavalo. U ovom poglavlju fokusirat ćemo se na usporedbu

[18] Vidi: *Office of the Prosecutor, Expert Military Reports submitted by Richard Butler, Military Analyst in support of case Prosecutor v. Vidoje Blagojević, Dragan Obrenović, Dragan Jokić and Momir Nikolić,* IT-02-60 Report Submitted November 1, 2002. CD ROM. Navedeno prema Emir Suljagić, *Community of Murder: Comparing Twentieth Century Genocides*. 14.10.2005. Magistarska teza. European Regional Master's Degree in Democracy and Human Rights in Southeast Europe. University of Sarajevo-University of Bologna. Dostupna u biblioteci Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, str.51.

[19] Isto.

između procesa negiranja kod podanika nacističkog režima u Austriji i Njemačkoj tokom II svjetskog rata i Srba u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995.

Posmatrači: indiferentnost kao mehanizam negiranja

Objašnjavajući kompliciranе mehanizme negiranja holokausta kod „običnih Nijemaca“, koji nisu bili umiješani u ubistva, Laqueur objašnjava paradoks „negiranja znanja“:

„Zapravo je sasvim moguće da, iako je veliki broj Nijemaca mislio da Jevreji nisu više živi, oni nisu nužno vjerovali da su Jevreji mrtvi“.[20] Ovakva vrsta logičke inkonzistencije koja se prihvata u vremenima velikog psihološkog pritiska, obično za vrijeme rata ili nekih drugih vanrednih okolnosti, reflektira dezintegraciju racionalnosti.[21] Srpski svjedoci iz istočne Bosne koji su se pojavili kao svjedoci pred ICTY-jem pružaju primjere klasičnog „negiranja znanja“ i dezintegracije racionalnosti.

Milenija Mitrović, iz općine Skelani (zaselak Kušići) tokom svjedočenja 22. 10. 2004. godine sudijama je prvo dočarala atmosferu komšijske solidarnosti koja je prije rata bila karakteristika odnosa između Srba i Bošnjaka. Ispričala je o tome kako su jedni drugima pomagali pri žetvi, zajedno pili kafu, jedni druge pozivali na svadbena veselja, te kako nikad nisu pomislili da je rat moguć. O Bošnjacima je, prema onome što je rekla u haškoj sudnici, Milenija imala pozitivno mišljenje: „Oni su svi bili

[20] Walter Laqueur, *The Terrible Secret: Suppression of the Truth about Hitlers Final Solution*, Little Brown, Boston, 1980., str. 201.
[21] Stanley Cohen, nav.dj., str. 8.

dobri ljudi".[22] Na pitanje advokata da li zna šta se desilo sa njenim komšijama Bošnjacima u maju 1992. godine, svjedokinja Mitrović je brzo odgovorila: "Nisam znala, nisam znala. Nisam ništa znala. Nisam nikoga sretala jer nisam nigdje išla."[23]

Cohen kaže da postoje stanja negiranja - i mentalna i politička - u kojim negiranje znači „da se informaciji ne posvećuje dovoljno pažnje".[24] Ovakav mentalni stav bio je najčešći način negiranja kod Nijemaca u II svjetskom ratu. Motivi za „neposvećivanje pažnje" mogli su se naći u činjenici da su žrtve bile Jevreji, a ne Nijemci, a bilo je i onih koji nisu željeli da se suprotstavljaju autoritetu države.[25] Istraživanja su pokazala da je većina Nijemaca tokom II svjetskog rata bila indiferentna prema stradanju Jevreja, odnosno da su bili indiferentni prema svemu što je izlazilo iz okvira nužne svakodnevnice.[26]

Ponašanje većine Srba tokom genocida nad Bošnjacima pokazuje da indiferentnost nije bila ekskluzivitet Nijemaca, te da se slični mehanizmi negiranja stvarnosti pojavljuju i u drugim slučajevima genocida. Svjedokinja Novka Božić iz Radijevića, sela udaljenog svega tri kilometra od Fakovića, svjedočila je pred ICTY-jem 27. 10. 2004. godine. Prema njenom svjedočenju, čini se da je svjedokinja Božić prihvatila indiferentnost kao mehanizam negiranja.[27] I Novka Božić je, isto kao i svjedokinja Milenija Mitrović, o svojim susjedima Bošnjacima imala ispričati samo najbolje pred sudijama ICTY-ja. Veliki broj Bošnjakinja i Bošnjaka bili su joj prijatelji. Ali, svjedokinja Božić nije znala da

[22] Milenija Mitrović, svjedočenje u slučaju Orić 22. 10. 2004, str. 1042. Transkript dostupan na http://www.un.org/ictv/transe68 /041021ED.htm . (pristupljeno 04.4.2006.)
[23] Isto.
[24] Stanley Cohen, nav.dj., str. 148.
[25] Isto.
[26] Isto.
[27] Novka Božić, svjedočenje u slučaju Orić, 27. 10. 2004, http://www.un.org/icty/transe68/041027ED.htm str. 1307. (pristupljeno 4.4.2006.)

objasni zbog čega je veliki broj Bošnjaka u maju 1992. godine pobjegao iz svojih kuća. Priznala je da zna da su „otišli“, ali nije znala da objasni razlog zbog čega se to desilo. Na pitanje advokata koje je impliciralo čuđenje zašto svjedokinja Božić nije barem pokušala da sazna šta se desilo sa njenim susjedima Bošnjacima, odgovorila je da nije pokušavala da sazna: „Mi smo svi radili. Bili smo svi previše zauzeti svojim poslovima. Ja zaista nisam bila zainteresirana za to što se dešavalo, i kako je do svega toga došlo“.[28] Nakon što se advokat začudio da svjedokinja nije bila zainteresirana za sudbinu svojih prijatelja, ona je konfuzno dodala: „Oni su... oni su imali svoje razloge. Ne znam“. Naime, Bošnjaci iz sela Žanjevo protjerani su iz svojih kuća i živjeli su u susjednim brdima.[29] Advokat nije prihvatao neznanje kao odgovor svjedokinje Božić i nije odustajao u namjeri da razotkrije nedostatak logičke utemeljenosti njenog stava. Odlučio je da svjedokinju u potpunosti suoči sa činjenicama: „Možemo li pokušati da sagledamo te razloge? Zbog čega bi ljudi napustili svoje domove u kojima su živjeli cijeli život i polja koja su njihov jedini izvor zarade? Zbog čega bi dakle mogli ljudi odjednom napustiti svoje domove“? Svjedokinja Božić je odgovorila: „Ne znam. Ne znam zbog čega su otišli. Oni su otišli. Naši su ljudi također odlazili. To je bilo tako. Ja ne znam zbog čega. To nije nešto što vam ja mogu objasniti. Ne znam“. Na daljnja pitanja advokata da li je moguće da su Bošnjaci otišli jer su bili otjerani puškama, Novka Božić je odgovorila: „Ne znam, ne znam ko bi to mogao uraditi. Ko im je mogao prijetiti? Zbog čega su otišli? Ja ne znam. Ono što sam ja mogla da vidim jeste da nisu dobijali prijetnje od ljudi koji su im bili u blizini. To je sve“.[30]

Prateći dinamiku ispitivanja i odgovora Novke Božić, postaje očigledno da dodatna pitanja pokazuju koliko je njeno negiranje

[28] Isto, str. 1308.
[29] Intervju: Hamed Tiro, Tuzla, 16.9.2006.
[30] Novka Božić, svjedočenje u slučaju Orić, 27. 10. 2004, str. 1307, http://www.un.org/ictv/transe68/041027ED.htm. (pristupljeno 04.4.2006.)

teško održivo. U momentu kada ju je advokat upitao da li je znala da su se njeni susjedi Bošnjaci krili u susjednim šumama, te da li ih je viđala, pale su maske njenog negiranja. Konfuzno je odgovorila: „Šta ja znam? Noću, kad padne mrak, mi koji smo bili tamo, radili smo tokom dana. Kad padne mrak, išli bismo u krevet i spavali. Zaista nisam mnogo gledala okolo. Čak i da jesam, šta bih vidjela u šumi, među drvećem? Ne znam“.[31] Međutim, svjedokinji Novki Božić nije bilo dozvoljeno da ovdje završi priču. Uslijedilo je sljedeće pitanje: „Tačno je, zar ne, da ste vidjeli grupe muslimana među drvećem nakon što su u maju 1992. nestali iz Žanjeva? Dakle, moje pitanje je: “Zar niste vidjeli da su muslimani iz Žanjeva koji su protjerani iz svojih kuća pobjegli u okolna brda?” Novka Božić je odgovorila: „Ne znam šta sam vidjela. Mi bismo ih vidjeli, ali ne mogu reći da smo razgovarali. Ne mogu reći da je bilo neke mržnje ili da smo nešto jedni drugima uradili. Stvarno ne znam ništa o tome, ne mogu reći ništa, i ne znam.“

Sljedeći dijalog između advokata Johna Jonesa i Novke Božić navodimo da bismo dodatno argumentirali kako je njen „indiferentni stav“ potpuno apsurdan, te da samo dokazuje da paradoks „negiranja“ ne znači i „neznanje”.

„John Jones: Ako uzmete u obzir činjenicu da je područje oko Drine, gdje vi živite, bogato plodno zemljište, mislite li da je bolje živjeti na plodnoj farmi koja ima puno stoke ili u šumi iznad sela?

Novka Božić: Pa, bolje je da živite na svojoj zemlji i da obrađujete zemlju, kao što smo mi radili.

John Jones: Da li ste čuli za izraz „etničko čišćenje“?

Novka Božić: Ne“.[32]

[31] Isto, str. 1310.
[32] Isto

Za razliku od Milenije Mitrović, Novka Božić ide korak dalje u negiranju. Ona primjenjuje princip „okretanja glave“, koji ni u kom slučaju nije neznanje. Kako smatra Cohen, ova fraza implicira da posmatrač ima pristup stvarnosti, ali odbija da je percipira jer mu je to jednostavniji izbor. Cohen piše: „Ovo može biti jednostavna prevara: informacija je dostupna i registrirana, ali vodi prema zaključku koji se svjesno izbjegava“.[33]

Dio svjedočenja svjedokinje Božić mogao bi se uklopiti u teoriju nezainteresiranosti, mada je njen posljednji odgovor, u kojem tvrdi da nikada nije čula za termin „etničko čišćenje“, toliko nevjerovatan da bi se mogao okarakterizirati kao potpuno svjesna laž kojom je svjedokinja željela prekratiti neprijatna ispitivanja o tome šta je znala o sudbini svojih komšija Bošnjaka. Primjer Novke Božić u kojem se na površini naizmjenično vide svjesne laži i ignorantski odnos prema sudbini Bošnjaka, čini se, potvrđuje argument Jean-Paul Sartra da osoba koja nije iskrena krije neprijatnu istinu na svjesnom nivou: „Dešava se da su... onaj kojem je laž rečena i onaj koji laže jedna te ista osoba, što znači da ja u ulozi obmanjivača moram znati istinu koja je u ulozi obmanjenog od mene sakrivena. Još gore, ja moram znati vrlo preciznu istinu da bih je pažljivije prikrio“.[34]

Slavka Matić, bosanska Srpkinja iz sela Bjelovac (opština Bratunac), koja je također svjedočila pred ICTY-jem, pitana je o tome da li je bila svjesna sudbine svojih 240 komšija Bošnjaka iz susjednog sela Sikirići, od kojih su mnogi ubijeni u zloglasnoj školi Vuk Karadžić u Bratuncu, a neki u logoru Sase. Svjedokinja Matić je odgovorila: „Ne znam. Nisam željela da znam i nisam znala. (...) Znam da su sa obje strane ljudi nestajali, ali ja nisam provodila puno vremena razmišljajući o tome“.[35]

---

[33] Stanley Cohen, nav.dj., str. 5.

[34] Jean Paul Sartre, *Being and Nothingness,* Philosophical Library, New York, 1956. str. 50.

[35] Svjedočenje Slavke Matić u slučaju Orić (IT-03-68), 29.10. 1994. http:/www.un.org/icty, str. 2227. (pristupljeno 07.12.2006.)

Ni Austrijanci nakon II svjetskog rata nisu bili spremni razgovarati o tome koliko su znali o genocidu nad Jevrejima, o koncentracionim logorima, gasnim komorama... Četrdeset godina nakon rata, historičar Gordon Horowitz intervjuirao je seljane koji su živjeli u neposrednoj blizini logora Mauthausen. On je pokušao da istraži koliko su Austrijanci znali o tome šta se dešavalo u koncentracionom logoru. Saznanja i odgovori svode se na sljedeći zaključak: imali su dovoljno informacija, ali su odbijali da ih povežu kako bi izbjegli sklapanje koherentne slike. Jedna Austrijanka napisala je zvaničnu žalbu vlastima zbog „incidenta" koji se desio u blizini njene kuće. Naime, jedan zatvorenik je ubijen, a jedan ranjen i ostavljen u njenom vidokrugu više od pola dana. U žalbi je stajalo: „Zahtijevam da se takva nehumana djela prekinu, ili da se obavljaju tamo gdje ih niko ne može vidjeti".[36]

Mehanizam indiferentnosti funkcionira na istom principu i kod Njemica i Austrijanki 1940-ih, kao i kod Srpkinja 1990-ih godina. Razlika između „ne znam" i „nisam željela da znam" je zanemarljiva i podrazumijeva isti stepen „otuđenja od ljudskosti"[37] koji se reflektira u nemaru prema sudbini drugih ljudskih bića - bili to jevrejski zatvorenici ili komšije Bošnjaci. Odgovor „nisam željela da znam" koji je ponudila Savka Matić mnogo je iskreniji od odgovora „ne znam". Naime, odgovarajući na takav način, Savka Matić i javno i samoj sebi priznaje da su se tu, oko nje, njenim komšijama Bošnjacima dešavale užasne stvari, a da je ona izabrala da to ne zna. Dakle, Savka Matić svojim odgovorom „nisam željela da znam" sebi daje unutarnji, privatni azil u kojem je neće mučiti savjest zbog toga što su joj

[36] Gordon J.Horowitz, In the Shadow of Death: Living Outside the Gates of Mauthausen, B. Tauris, London, 1991, str. 35.

[37] Sintagmu „otuđenje od ljudskosti" koristi Erich Fromm, objašnjavajući razloge koji ljude navode da čine zločine. U završnom dijelu ovog poglavlja, u kojem ćemo prezentirati zaključke ove komparativne studije o „negiranju zločina" detaljno ćemo obrazložiti i Frommovu shemu koju je prezentirao u knjizi *S onu stranu okova iluzije - moj susret s Marxom i Freudom*, Naprijed, Zagreb, 1989.

komšije ubijane i odvođene u logor ispred njenih očiju. Međutim, iako ona sebi ovim objašnjenjem daje nesigurni privatni azil, slušaocima njenog objašnjenja ovaj odgovor je dovoljan da joj uskrate moralno opravdanje zbog toga što nije reagirala. Jer, pravilno razumijevanje izraza „nisam željela da znam“, praktično znači, „znala sam, ali sam izabrala da ne reagiram i da me to ne interesira“.

Kao što smo vidjeli na osnovu studije koju je proveo Horowitz u blizini logora Mauthausen u Austriji, te na osnovu primjera svjedočenja Srba iz istočne Bosne pred ICTY-jem, principi negiranja znanja o zločinima praktično su identični. Mehanizmi negiranja svode se na veoma slab izgovor za „otuđenje od ljudskosti“ koje pasivnim posmatračima daje ključ za privatni, unutarnji mikrokosmos, azil u okviru kojeg je svakodnevni život moguć.

Izvršioci: negiranje aktivne vojne uloge u genocidu

Veliki broj srpskih svjedoka koji su se pojavili pred ICTY-jem negirali su da su tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu bili vojno aktivni. Sama činjenica da su negirali pripadnost VRS može imati dva značenja: da su se na svjesnom nivou, makar zakašnjelo, svjedoci stidjeli zbog svojih aktivnosti, ili da su, negirajući pripadnost vojsci, pokušavali da izbjegnu odgovornost za počinjene zločine. Svjedočenje Nikole Popovića Cojke u slučaju Orić spada u ovu drugu kategoriju. Nikola Popović je, prema izjavama brojnih svjedoka, u VRS bio aktivan od samog početka agresije, ali je u julu 1995. godine, za vrijeme okupacije i genocida u Srebrenici počinio brojne zločine.[38] Tokom

[38] U svom priznanju krivice, Momir Nikolić imenuje Nikolu Popovića kao jednog od izvršilaca zločina nad Bošnjacima u julu 1995. godine u Srebrenici. Nikolićevo priznanje dostupno je javnosti, pod datumom 06.5. 2003.

svjedočenja Popović je bio suočen sa valjanom dokumentacijom koja govori o njegovoj ulozi u zločinu nad Bošnjacima. Nakon što mu je predočen dokument Vojne pošte Bratunac u kojem je stajalo da je bio aktivan vojnik tokom cijelog rata, upitan je da li je tačno da je mobiliziran 18. aprila 1992. godine. Nikola Popović je odgovorio: „Ne znam. Ne mogu biti siguran. Ne znam“.[39] Popović je na sudu poricao da je sudjelovao u pogubljenjima, ali je na koncu potvrdio da je bio pripadnik vojne policije pri Bratunačkoj brigadi. Naime, pripadnici ove jedinice sudjelovali su u prevoženju, pritvaranju i ubijanju bošnjačkih zatvorenika. Šef sigurnosti Bratunačke brigade Momir Nikolić priznao je 2003. godine u Hagu krivicu za zločine počinjene u julu 1995., i u međuvremenu je osuđen na 23 godine zatvora.[40]

Komparativna istraživanja Stanleyja Cohena koji se bavio analizom različitih mehanizama negiranja ukazuju na to da su načini negiranja genocida i ostalih masovnih zločina kod onih koji nisu bili samo pasivni posmatrači, već aktivni učesnici slični kao i kod počinilaca „mirnodopskih“ i pojedinačnih krivičnih djela. Dok ideološke vođe znaju tačno šta su uradili, to opravdavaju, i ne ustručavaju se da kažu da bi to ponovno uradili da imaju priliku, počinioci na nižim nivoima zvuče kao obični delinkventi. Jedan od uobičajenih izgovora je: „Ja nisam ni bio tamo u to vrijeme“. Također, jedan od izgovora kojim se „obični počinioci“ pokušavaju

---

„Statement of Facts and Acceptance of Responsibility“ Arhiv ICTY. Priznanje je dostupno i na web stranici www.un.org/icty/mnikolic/ trialc/facts030506.htm (pristupljeno 20.02.2007); Također vidi članak: IWPR izvještaj Lauren Etell iz Haga, „Orić se razbjesnio na svjedoka”, (TU Br. 384, 03-dec-04).

[39] Svjedočenje Nikole Popovića u slučaju Orić (IT-03-68) od 09. 12. 2004. transkript dostupan na http://www.un.org/icty/ transe68/041209IT.htm. (pristupljeno 08. 12. 2006.)

[40] U svom priznanju krivice, Momir Nikolić imenuje Nikolu Popovića kao jednog od izvršilaca zločina nad Bošnjacima u julu 1995. godine u Srebrenici. Nikolićevo priznanje dostupno je javnosti, pod datumom 06.5. 2003. „Statement of Facts and Acceptance of Responsibility“ Arhiv ICTY. Priznanje je dostupno i na web stranici www.un.org/icty/mnikolic/ trialc/facts030506.htm (pristupljeno 20.02.2007); Također vidi članak: IWPR izvještaj Lauren Etell iz Haga, „Orić se razbjesnio na svjedoka”, (TU Br. 384, 03-dec-04).

poslužiti je izgovor tzv.“zamjene identiteta“.[41] Ilustrativan primjer ponovno nalazimo u svjedočenju srpskog vojnika iz istočne Bosne pred ICTY-jem.

Svjedok Dragan Đurić tokom svjedočenja je pokušavao stvoriti dojam da uopće nije znao šta se dešavalo oko njega u Bratuncu tokom rata.[42] Đurić je također negirao da je bio pripadnik VRS tokom agresije, ali kada mu je prezentirana platna lista vojnika sa njegovim imenom, rekao je da se ne sjeća. Đurićevo negiranje natjeralo je sudije da reagiraju u neuobičajenom stilu, veoma netrpeljivo: „Ljudi ne primaju novac ni zbog čega. Ako ste primili 9.300 dinara, za šta ste ih primili? Da boravite kod kuće?“[43]

Nakon mukotrpnog ispitivanja, Đurić, kojem je također prezentiran spisak učesnika genocida u Srebrenici sa njegovim imenom, konačno je priznao da je bio pripadnik Bratunačke brigade, ali je i dalje tvrdio da nije znao kakva je bila struktura VRS.

Pored pokušaja da pokaže kako nije bio svjestan svega što se oko njega dešavalo, da nije shvatao strukturu Vojske Republike Srpske i da, u skladu s tim, i ne zna kako se zvala brigada i četa u kojoj je primao platu, Đurić je pokušao upotrijebiti i mehanizam odbrane na koji nam je Cohen već ukazao, a to je mehanizam „zamjene identiteta“. Nakon što mu je pokazan dokument sa listom vojnih obveznika u četi Ježestica 1, i sa njegovim imenom na tom spisku, on je odgovorio: „U Ježestici i u okolnim selima ima nekoliko ljudi sa imenom Dragan Đurić. Zapravo, u Ježestici trenutačno imaju dvojica, Ostali su se odselili.“[44] Tek nakon što mu je pokazan drugi dokument u kojem je stajalo njegovo ime, godište i ime oca, priznao je da je to on. No i dalje je tvrdio da nije siguran da se njegova četa zvala Ježestica 1.

[41] Stanley Cohen, nav.dj., str. 78.
[42] Svjedočenje Dragana Đurića u slučaju Orić, 14. 10. 2004. str. 744. Arhiv ICTY
[43] Isto, str. 757.-759.
[44] Isto.

Zanimljiv slučaj negiranja pripadnosti vojsci također se desio na ICTY tokom svjedočenja Slavoljuba Filipovića, vojnika VRS, koji je negirao da je u ratu nosio uniformu. Čak i kada je u sudnici prikazan videosnimak u kojem Filipović u vojničkoj uniformi daje intervju, nastavio je sa negiranjem. Opravdanje je bilo da mu je neko dao uniformu prije nego što je stao pred kameru.[45] Veliki broj bosanskih Srba iz istočne Bosne pred haškim sudijama odbijali su da priznaju pripadnost Vojsci Republike Srpske. Tokom pažljive analize njihovih svjedočenja, čini se da je kod ovih svjedoka na nekom nivou ipak postojala svijest o tome da je sama pripadnost Vojsci Republike Srpske tokom 1992.-1995. podrazumijevala involviranost u zločine. Stoga bi se mogao izvući zaključak da je negiranje pripadnosti srpskoj vojsci tokom agresije i genocida prouzrokovano čisto sebičnim interesima - srpski svjedoci negiraju pripadnost vojsci motivirani zaštitom od eventualne istrage o njihovoj indivudualnoj krivičnoj odgovornosti. S druge strane, Srbi iz istočne Bosne su se zbog ovoga često osjećali frustriranim i bili su skloni nacionalističkim ispadima. Recimo, nakon negiranja pripadnosti VRS, Slavoljub Filipović je bez povoda izjavio: „Mi nikada nismo prihvatali Bosnu i Hercegovinu. Čak ni sada mi je još uvijek ne prihvatamo. Srbi još uvijek ne prihvataju Bosnu i Hercegovinu“.[46]

No, jedan od najilustrativnijih primjera jeste svjedočenje Nikole Petrovića pred ICTY-jem od 15. aprila 2005. godine. Petroviću je također predočena lista vojnih obveznika na kojoj je bilo i njegovo ime. Petrović je sve ovo negirao u već videnom maniru bivših vojnika VRS. Međutim, svjedočenja pred sudom - vjerovatno zbog autoriteta sudija i treme onih koji se, iako u svojstvu svjedoka, i sami osjećaju krivim, često na površinu izvuku klasična priznanja. Upitan da li mu je poznato da su Bošnjaci protjerani i da su mnogi mučeni u zloglasnom logoru Sase, koji je bio udaljen samo tri kilometra od Bjelovca, Petrović je rekao: „Čuo

[45] Svjedočenje Slavoljuba Filipovića u slučaju Orić, 03.12.2004. str. 2529. Arhiv ICTY
[46] Isto, str. 2509.

sam neke priče da su Bošnjaci protjerani, ali nisam nikad čuo za logor Sase“.[47] Nakon ovoga, Petroviću je predočen dokaz da je 13. maja 1992. bio pripadnik jedinice Slavoljuba Rankića koja je zapalila bošnjačka sela Voljevica i Zalužje. Nakon što je Petrović suočen sa informacijom da postoje svjedoci koji tvrde da su ga vidjeli u toj akciji u kojoj su ubijeni brojni civili, žene i djeca, a kuće zapaljene, on je rekao: „Koliko ja znam, niko me tamo nije vidio“.[48]

Pseudoglupost kao mehanizam negiranja

Prema Cohenovim istraživanjima, obični počinioci često igraju uloge pseudoglupih ljudi koji nisu znali šta se dešava, usprkos činjenici da su njihove teze o neznanju neodržive. Takvu ulogu imao je svjedok Nikola Popović kada je na ICTY-ju upitan da li mu je poznato šta se desilo sa stanovnicima Glogove u maju 1992. godine. Naime, u trećem poglavlju obradili smo masakr u selu Glogova. Ovo selo udaljeno je od Kravice svega osam kilometara. U glavnom svjedočenju, svjedok je rekao da je „Glogova očišćena na početku rata“. Na zahtjev da objasni šta znači „očišćena“, Nikola Popović je rekao: „Ne znam ništa o tome. Glogova nije dio Kravice. Bliže je Bratuncu. Ne znam ništa o tome šta se to tamo dešavalo“. Advokatica ga je podsjetila da je upotrijebio riječ „čišćenje“ i zatražila je od njega da objasni šta to znači. Popović je rekao: „Znači da tamo više nije bilo muslimana. Da su muslimani otišli“.[49] Na pitanje da li je čuo da su u Hranči, Glogovi, Suhoj, Borkovcu, Voljevici, Magašićima,

[47] Svjedočenje Nikole Petrovića, slučaj Orić (IT-03-68), 15.4. 2005, T7326-7329. Arhiv ICTY.
[48] Isto.
[49] Svjedočenje Nikole Popovića, Slučaj Orić (IT-03-68), 09. 12. 2004, transkript dostupan na http://www.un.org/icty/ transe68/041209IT.htm. (pristupljeno 08.12. 2006.)

Mihajlovićima hiljade muslimana ubijene, Popović je odgovorio: „Ne, nikad nisam čuo ništa o tome“.[50]

Ovakva vrsta negiranja Nikolu Popovića svrstava u one koji imaju stav arogantnog negiranja. On otvoreno negira činjenice koje je kao pripadnik VRS morao znati. Cohen u tipologiji negiranja pravi strogu razliku između ideologa i običnih izvršilaca. Prema njegovom mišljenju, ovi drugi negiraju samo zato da ne bi bili krivično odgovorni, dok su ideolozi svjesni svojih djela i nalaze opravdanje za to što je urađeno u ime višeg cilja - ne kaju se i uradili bi to ponovno kada bi imali priliku.[51] Ovo je, ipak, previše oštra podjela da bi bila prihvatljiva u stvarnosti. Veliki je broj „običnih počinilaca“ koji su i dalje inficirani genocidnom ideologijom i očigledno za to ne osjećaju nikakvu krivicu. Svjedočenje Nikole Popovića Cojke jedan je od tih primjera. Naime, ovaj svjedok je, usprkos tome što je bio pripradnik zloglasne vojne policije Bratunačke brigade, koja je u kontinuitetu učestvovala u genocidu nad Bošnjacima, od 1992. do 1995 godine, smatrao da ima pravo da se pojavi u svojstvu svjedoka optužbe u slučaju Tužilaštvo protiv Nasera Orića. Nikola Popović jeste „obični počinilac“, no veoma „ideologizirani obični počinilac” koji je svojim svjedočenjem pred ICTY-jem pokazao da ga nimalo ne muči savjest, te da smatra da je genocid proveden nad Bošnjacima bio opravdan. Ovakvi „ideologizirani počinioci“, koji su znali šta se dešavalo i veoma spremno učestvovali, jednako su opasna kategorija kao i ideolozi i naredbodavci. Ključ zašto su opasni jeste zapravo u tome da ih je mnogo više nego naredbodavaca, teže ih je locirati i ne može im se svima suditi. Ideologizirani počinioci u miru se kriju iza još veće mase pasivnih posmatrača. U slučaju ponovljene krizne situacije, pored ideologa i planera, oni predstavljaju najveću opasnost za eventualno ponavljanje genocida zbog toga što spadaju u grupu „entuzijastičnih počinilaca genocida“.

[50] Isto.
[51] Stanley Cohen, nav.dj. str. 78.

Nasilje kao dio porodične tradicije

Društva koja se suočavaju sa posljedicama genocida imaju tendenciju da, vođena konceptom pojedinačne krivične odgovornosti, narod u čije ime je genocid izvršen oslobađaju kolektivne moralne, političke ili metafizičke krivice o kojoj govori Jaspers. Koliko god se ovi stavovi činili humanim i intelektualno širokim, oni nas mogu odvesti na stranputicu u kojoj će se teško naći odgovori kako je genocid bio moguć, a neće ni pomoći u traženju uspješnog modela prevencije genocida. Identitet pojedinca i percepcije koje stiče o svijetu oblikuju se u sociokulturalnom kontekstu. Veliki broj autora ističe da nacionalna kultura koja u osnovi svog mita ima nasilje pokazuje veću tendenciju ka činjenju genocida od kultura koje nisu nasilne.[52]

Postoje tri osnovne karakteristike koje se vezuju za „kulturu nasilja“ koja omogućava realizaciju genocida. To su: korištenje agresije kao norme u rješavanju problema; konfliktna orijentacija bazira se na pretpostavci netrpeljivosti prema „drugome“ zbog osjećaja prijetnje od „drugoga”, ideologija nadmoćnosti koja se naslanja na historiju dehumanizacije uključujući dugotrajnu institucionalizaciju predrasuda, kao i nesklonost ka prihvatanju kulturne raznolikosti. Sve navedene karakteristike mogu se odnositi na široki kulturološki nivo nacije, ali i na više lokalizirane kulture koje su povezane sa manjim grupama i organizacijama.[53] Urađene su brojne relevantne studije o kulturi nasilja koja se

[52] Ervin Staub, „Preventing Genocide: Activating Bystanders, Helping Victims Heal, Helping Groups Overcome Hostility“, u Levon Chorbajian and George Shirinian, nav.dj., str. 258.

[53] Linda M.Woolf i Michael Rhulsizer, „Psychosocial roots of genocide: risk, prevention, and intervention“ u *Journal of Genocide Research*, 2005., str. 101.-128.

njeguje unutar srpske porodice kroz mitove o Kosovu, viktimizaciji Srba, te potrebi za osvetom. Do sada smo pokazali na mnogim primjerima kakve efekte kosovski mit ima, kako na nivou socijalne, tako i individualne psihologije. Osim kosovske mitologije, Njegošev „Gorski vijenac“, u kojem se veliča nasilje nad muslimanima, imao je velikog utjecaja na njegovanje kulture nasilja u pravoslavnim, srpsko-crnogorskim porodicama.[54] Prema pisanju Milorada Ekmečića, „Gorski vijenac“ „objavljen je u dvadeset edicija između 1847. i 1913., i postao je najčitanija knjiga među Srbima. Upravo je „Gorski vijenac“ zajedno sa kosovskim mitom srpskom nacionalističkom pokretu pružio etiku u sljedećem stoljeću“.[55]

Anzulovićeva analiza ličnog konflikta kojeg je prepoznao kod Milovana Đilasa (1911.-1995.), jednog od poznatijih komunističkih lidera i kasnije disidenta, pokazuje kako je komplicirano izići iz porodičnog kulta nasilja.[56] Đilas kaže da su, „Gorski vijenac“ u njegovom selu znali napamet svi seljaci, i ta im je knjiga bila praktično zamjena za Bibliju.[57] U drugom poglavlju spomenuli smo da je u novembru 1924. počinjen masakr nad muslimanima u crnogorskom selu Šahovići. U tom napadu ubijeno je oko 350 muslimana. U svojoj knjizi *Zemlja bez pravde* Đilas opisuje taj strašni zločin i užasne detalje masakra u kojem su ubijeni žene, djeca, starci, ali i krvoločnost crnogorskih seljaka koji su tijela masakrirali i nakon što su ih ubili.[58]

---

[54] O utjecaju koji je Njegoš imao na kreiranje „kulture nasilja“ u srpsko-crnogorskoj kulturi vidi II poglavlje ove disertacije.

[55] Milorad Ekmečić, „Profiles of Societies in the Second Half of the Nineteenth Century“ u Ekmečić at al., *History of Yugoslavia*, McGraw-Hill, New York, 1974, str. 372. Navedeno prema Branimir Anzulović, Heavenly Serbia: from Myth to Genocide, C. Hurst&Co., London, 1999., str. 61.

[56] Branimir Anzulović, *Heavenly Serbia: from Myth to Genocide*, C. Hurst &Co., London, 1999., str. 61.-67.

[57] Milovan Điias, *Land Without Justice*, str. 130. Navedeno prema Branimir Anzulović, nav.dj., str. 192.

[58] Isto.

U ovoj knjizi Đilas opisuje i ulogu sopstvenog oca u ovom masakru. Njegova ispovijest mnoge je šokirala stepenom ličnog i intelektualnog poštenja. Ta knjiga, kao i njegovo razočarenje u komunizam, svjedoče o Đilasovom naporu da se otrgne od „kulta nasilja“ njegove porodične i plemenske tradicije. Međutim, faza Đilasovog kosmopolitskog stava i intelektualnog poštenja nije dugo trajala. Njegova prva knjiga u postkomunističkom periodu posvećena je veličanju Njegoševe poetike nasilja, pjesnika kojem je „odsijecanje glave bilo sveti i herojski akt“.[59] Đilas je svoju knjigu o Njegošu posvetio upravo „kultu nasilja“, priznavši da je nasilje u osnovi zlo, ali da je u svrhu srpskih nacionalnih ciljeva dozvoljeno zbog toga što je „srpstvo konkretna forma ljudske želje za dobrom, za slobodom“.[60] Dakle, očigledno je da je Đilas posustao u borbi da se odvoji od zločinačke porodične tradicije. Umjesto borbe, bilo mu je mnogo jednostavnije da tom nasilju da romantični prizvuk. Primjer bezuspješnog pokušaja Milovana Đilasa da se otrgne od porodičnog „kulta nasilja” svjedoči da su psihološki mehanizmi negiranja, pomoću kojih se na porodičnom nivou zločinačka tradicija predstavlja herojskom tradicijom, veoma komplicirani.

Istočna Bosna kao region pruža nam neumitne historijske dokaze da je genocid proces koji se ponavlja kroz povijest. Uz pomoć istog mehanizma romantiziranja kulta porodičnog i plemenskog nasilja koji je koristio Đilas, i srpske porodice u istočnoj Bosni su pokušale skinuti moralnu odgovornost sa srpskog naroda za počinjeni genocid nad Bošnjacima u II svjetskom ratu. Naime, u određenom broju srpskih porodica u ovom regionu zločin je postao dio porodične tradicije koji se pogrešno predstavlja kao dio herojske srpske prošlosti.

Jedna od takvih poznatih srpskih porodica koja je zločin inkorporirala u porodičnu tradiciju je porodica Erić iz sela Kravica. Erići imaju dugu ustaničku, vojničku i četničku tradiciju. Kao

[59] Isto, str. 63.
[60] Isto.

najstariji poznati predak o kome postoje pisani zapisi pominje se Vaso Erić, rođen 1844. godine. Nakon što je sam naučio da čita i piše ćirilicu, postao je lider Srba iz sela Kravica. Vaso Erić je Srbe iz Kravice vodio iz jedne u drugu pobunu, a Bosnu je napustio i otišao za Srbiju nakon austrijske aneksije. Vaso Erić bio je član Narodne odbrane i povjerenik poznatog četničkog majora Koste Todorovića. Njegova dva sina, Vaso i Jakov Erić, koji su bili aktivni pripadnici Narodne odbrane u Kravici, umrli su u austrijskom zatvoru tokom I svjetskog rata. I treći Erić iz Kravice, Mikailo, koji je učestvovao u organizaciji Narodne odbrane prije atentata na Franca Ferdinanda, umro je u austrijskom zatvoru tokom I svjetskog rata. Članovi porodice Erić posebno poznati po genocidu nad Bošnjacima tokom II svjetskog rata su dva brata, Nego i Golub Erić, unuci Vase, a sinovi Goluba Erića. Nego i Golub Erić su u selu Sopotnik, u neposrednoj blizini Kravice, u decembru 1941. godine masakrirali 86 bošnjačkih civila. Golub i Nego Erić osuđeni su na smrt, ali je njihova kazna zamijenjena doživotnim zatvorom.[61] Obojica su agresiju na Bosnu i Hercegovinu dočekali u Kravici, na slobodi, sa prilikom da ponovo učestvuju u genocidu nad Bošnjacima.

Surovost i mržnja Srba iz Kravice prema Bošnjacima koje su identificirali sa Turcima prenosi se iz generacije u generaciju. „Ponosan sam na Goluba i Negu“,[62] rekao je novinaru Chucku Sudetiću Mihailo Erić iz Kravice, jedan od rijetkih Srba koji je odbio da uzme pušku i učestvuje u izvršenju genocida nad Bošnjacima u julu 1995. Bio je u stanu u Bratuncu kad su Srbi iz Kravice došli po njega da se pridruži masovnom ubijanju vezanih bošnjačkih zarobljenika. Mihailo je jedan od rijetkih Srba koji je zgađeno odbio taj poziv.[63] S druge strane, njegov otac Zoran Erić spremno ga je prihvatio. U razgovoru sa novinarom Sudetićem Mihailov otac nije pokazao kajanje. „Da li je bilo časno sviju ih

[61] Chuck Sudetic, *Blood and Vengeance*, Penguin Books, New York, 1999. str. 349.
[62] Isto.
[63] Isto, str. 351.

ubiti“, upitao je novinar Zorana Erića, a on je odgovorio: „Apsolutno“. Nije pokazao nikakve znakove kajanja ili grižnje savjesti. Samo je od svoje supruge zatražio da mu naspe još rakije.[64]

U nastavku ovog potresnog svjedočenja, saznajemo da je Mihailo Erić - koji je zbog genocida nad Bošnjacima u julu 1995. godine osuđivao svog oca - bio veoma ponosan na svog djeda Goluba i njegovog brata Negu[65], koji su u II svjetskom ratu masakrirali više od 80 civila u selu Sopotnik. Prva logična misao koja se javlja jest da Mihailo možda nije znao ovaj dio biografije svog djeda i njegovog brata. Međutim, da se dio porodične biografije nije krio, te da je to zapravo bio dio porodičnog folklora, nedavno je na haškom sudu svjedočio član Mihailove porodice Slaviša Erić, unuk Goluba Erića. Prenosimo dio dijaloga koji je tekao u sudnici ICTY-ja:

„Pitanje: Gospodine Eriću, rekli ste da je vaš djed bio pokojni Golub Erić.

Odgovor: Da.

Pitanje: Njegov brat bio je Njegoslav Erić zvani Njego?

Odgovor: Da.

(...)

Pitanje: Da li vam je poznato da su vaš djed i njegov brat bili osuđeni na dugotrajnu zatvorsku kaznu zbog toga što su u selu Sopotnik tokom II svjetskog rata masakrirali 86 muslimana u selu Sopotnik?

[64] Isto, str. 352.
[65] Chuck Sudetic, *Blood and Vengeance*, Penguin Books, New York, 1999. str. 349.

Odgovor: Da“.[66]

Slučajevi porodica Erić i Đilas pokazuju kako romantizirano nasilje koje njeguje dio srpske nacionalne kulture izgleda primijenjeno u stvarnosti. U preporukama za prevenciju genocida sve češće se pominje agresivna nacionalna kultura kao jedan od osnovnih uzroka za realizaciju genocida.

Značajan dio ove knjige (II poglavlje) posvećen je komparativnoj analizi u kojoj je ukazano na povezanost srpske nacionalne kulture, ideologije, nacionalnih planova i genocida nad Bošnjacima. Dehumanizacija „drugoga“ važan je segment u pripremi i izvođenju genocida. Ideologija antagonizama[67] koja se razvija među različitim narodima uvijek prethodi genocidnim i drugim djelima masovnog nasilja. Ideologija antagonizma razvijala se prema Tutsijima, Armenima, Jevrejima, Bošnjacima... i u mnogim drugim slučajevima. Svi primjeri modela „ideologije antagonizama“ nisu završili genocidom, međutim, nijedan genocid nije započeo bez aktiviranja „ideologije antagonizma“.

„Prethodnica nasilja u Jugoslaviji bila je povijest koju su učila srpska djeca o bici na Kosovu, iz četrnaestog stoljeća, koja je vodila turskoj dominaciji nad Srbima. Način na koji je ova historija prezentirana u školama generirala je kontinuirano neprijateljstvo prema muslimanima i kreirala jaka nacionalna osjećanja“.[68]

---

[66] Svjedočenje Slaviša Erić u slučaju Orić pred ICTY, 14.10.2004. T1261. Arhiv ICTY.

[67] Ervin Staub i idem., „Turning against Others: The Origins of Antagonism and Group Violence“, *The Bulletin of Peace Psychology* (1992.), 11.-14. Vidi također Ervin Staub, „Preventing Genocide: Activating Bystanders, Helping Victims Heal, Helping Groups Overcome Hostility“ u Levon Chorbajian and George Shirinian, eds. *Studies in Comparative Genocide*, Macmillan Press LTD., str. 258. Staub u oba navedena rada insistira da su ideologije antagonizama neophodan uvjet za genocid.

[68] K. S. Bjornson and Kurt Jonasson, *The Former Yugoslavia. Some Historical Roots of Present Conflicts.* Montreal Institute for Genocide and Human Rights Studies, Concordia University, Occasional Papers (1994.). Navedeno prema

Ideologija antagonizama preko nacionalne kulture se, dakle, u srpskom narodu njegovala na nivou porodice. Da bi bilo efektivno, negiranje ranijih zločina, u ovom slučaju genocida nad Bošnjacima, moralo se smjestiti unutar herojske vojničke prošlosti. Bošnjaci su preko „Gorskog vijenca" i općenito srpske epike označeni kao opasni neprijatelji, koji su dehumanizirani do te mjere da je njihovo „istrebljenje" po srpskoj nacionalnoj kulturi časno djelo i vojnički čin. Transformacija zla u „više dobro" proces je kojeg, da ponovimo, Đilas objašnjava tako što tvrdi da je nasilje, koje je u osnovi zlo, dozvoljeno u svrhu srpskih nacionalnih ciljeva, jer je „srpstvo konkretna forma ljudske želje za dobrom, za slobodom".[69] Radi se o specifičnoj vrsti negiranja koja zlo predstavlja kao dobro, a ovaj proces se dešava kroz nacionalnu kulturu i porodičnu tradiciju, dakle, uvijek na nivou zajednice.

„Da bi bila kredibilna, negiranja na nivou zajednice naslanjaju se na zajednički kulturni vokabular. Negiranja također mogu biti zajednička na osnovu veze između ljudi - bili to partneri ili cijele organizacije - kako bi podržali i jedni drugima opravdali negiranja. Bez svjesnih dogovora, članovi znaju koje problematične tačke da izbjegnu, koje je činjenice bolje ne spominjati. Ovo uzajamno osnaživanje negiranja koje ne dozvoljava velike komentare - najefektivnije je kada smo ih nesvjesni. Rezultirajuća 'vitalna laž' u porodici može praktično postati ćorsokak".[70]

Samo uz ovaj zajednički proces negiranja, suštinsko zlo, koje je karakteristika tradicije porodica Đilas, Erić i njima sličnih, može na pojavnom nivou dobiti karakteristike prihvatljivog i dobrog, romantiziranog nasilja. Naime, neke činjenice su ipak previše

---

„Preventing Genocide: Activating Bystanders, Helping Victims Heal, Helping Groups Overcome Hostility" u Levon Chorbajian and George Shirinian (eds.), str. 255.

[69] Milovan Đilas, *Njegoš: Poet, Prince, Bishop, Harcourt, Brace and World*, New York, 1966., str. 426. Navedeno prema Branimir Anzulović, nav.dj., str. 63.

[70] Stanley Cohen, nav.dj., str. 64.

brutalne da bi se mogle ignorirati. Cohen kaže da se unutar porodice brutalne činjenice moraju reinterpretirati, i to na taj način što će koristiti minimiziranje, eufemizme i šale.[71] Na ovaj način „vitalna laž" ostaje u mraku, pokrivena porodičnom šutnjom. Među članovima porodice postoji tajni sporazum da se strašne činjenice prezentiraju u prihvatljivom formatu. Članovi porodice Erić ponovno mogu poslužiti kao ilustracija. Naime, četnike iz II svjetskog rata Mihailo Erić vidi kao heroje, iako je nemoguće da nije znao da su bili osuđeni za ubistva velikog broja muslimana. Može se zaključiti da su se u porodici Erić ta ubistva prezentirala kao herojski i neophodan čin. Zato Mihailo Erić, koji prezire i osuđuje svog oca što je učestvovao u genocidu nad Bošnjacima u julu 1995., svoga djeda i njegovog brata smatra herojima. U prvom slučaju, slučaju genocida nad Bošnjacima u julu 1995., Mihailo Erić bio je svjedok užasa masovnog ubijanja, dok je o zločinima svoga djeda slušao u romantiziranoj, njegoševskoj interpretaciji. Za razliku od prve, romantizirana verzija genocida bila je prihvatljiva za Mihaila Erića.

Čitajući Sudetićevu knjigu u kojoj su naveni detalji razgovora sa Mihailom Erićem, možemo primijetiti da je on svjestan uzroka početka rata i da su mu poznati zločini nad Bošnjacima i u 1992. godini. Međutim, o tome nije spreman govoriti. Taj dio on samo kratko potvrđuje dok mu novinar navodi činjenice o ubistvima u školi Vuk Karadžić u maju 1992. godine. Jedino o čemu je Mihailo Erić spreman otvoreno govoriti jeste genocid nad Bošnjacima u julu 1995., koji predstavlja kao neprimjerenu i mučnu osvetu srpskog naroda zbog napada na Kravicu u januaru 1993. godine. Priznati kontinuitet genocida nad Bošnjacima, govoriti otvoreno o II svjetskom ratu, agresiji i genocidu koji je počeo 1992. godine, značilo bi za njega potpuni gubitak tradicije i, što je još važnije, kulturnog identiteta na kojem je izgrađen dobar dio i njegovog ličnog identiteta. Stoga, da bi sačuvao svoj lični/kulturni identitet, Mihailo Erić je spreman da, kao zločinca,

[71] Daniel Goleman, Vital Lies, *Simple Truths: The Psychology of Self-Deception,* New York: Simon and Schuster, 1985, str. 17.

identificira samo svog oca, dok četnike braću Erić, od kojih je jedan njegov djed, odlučuje sačuvati u svijetloj uspomeni. Međutim, bez obzira na brojne studije, vrlo je malo psiholoških teorija koje bi objasnile zbog čega obični ljudi u neobičnim okolnostima izvršavaju ili toleriraju genocid. I naravno, zbog čega neki drugi ljudi iste nacionalnosti, istog stepena izloženosti propagandi kao i počinioci, odbijaju da učestvuju u genocidu i odlučuju se na to da spašavaju potencijalne žrtve?

Emotivni razvoj ega

Jedna od najsveobuhvatnijih psiholoških teorija koja je pokušala da ponudi odgovor zbog čega tako malo pojedinaca ima ulogu spasilaca žrtvi u genocidnom procesu jeste teorija Jane Loevinger koja je zasnovana na stepenima „emotivnog razvoja ega“.[72]

Prema pisanju Loevingerove, svaka individua napreduje kroz seriju od devet razvojnih faza: impulsivnost, samozaštitnički stav, konformitet, samosvjesnost, savjesnost, individualnost i autonomno funkcioniranje. Prelazak iz faze u fazu prati povećan nivo svjesnosti i autonomnog odlučivanja, a svaka od sljedećih faza predstavlja kompleksniji način ličnog razumijevanja pojednica u odnosu na svijet.[73] Stepen emotivnog razvoja ega može sugerirati i odgovor zbog čega „obični ljudi“ na različite načine odgovaraju na masovne zločine: određeni broj u svojstvu izvršilaca, veliki broj kao pasivni posmatrači, dok se treći - najmalobrojniji - pojavljuju u ulozi spasilaca. Slijedeći schemu Loevingerove, Baum radi jednostavnije analize sugerira korištenje tri nivoa - prvi je emotivna nezrelost, drugi

[72] Jane Loevinger, *Ego Development*, Jossey-Bass, San Francisco
[73] Isto.

konformistička popustljivost i treći autonomno funkcioniranje.[74] U skraćenoj interpretaciji, dakle, Baum objašnjava tri stepena emotivnog razvoja ličnosti.

Prvi (nizak) nivo emotivnog razvoja karakteriziraju narcističko ugađanje samom sebi, impulsivnost, naivnost, oportunizam, briga za preživljavanjem i potreba za autoritetom, bazične emocije (ljutnja), neosjetljivost i obamrlost kao odbrana, posmatranje dobrog i lošeg u vidu stereotipa, te na koncu rigidnost i spoznajna jednostavnost.

Drugi (umjeren) nivo emotivnog razvoja individue karakterizira kulturološki konformitet, pokušaji da se integriraju potrebe drugoga i empatija, izražena snaga ega, te sofisticiranija odbrana, kao što je racionalizacija.

Treći (najviši) nivo emotivnog razvoja prati emotivna autentičnost i autonomija, nenaglašen kulturološki identitet, unutarnja spoznaja, empatija, tolerancija, sklonost ka integriranju suprotnosti, ideje univerzalne pravde i spiritualnosti, kreativnost, integracija emocija sa spoznajama i suočavanje sa stvarnošću.[75]

Koristeći shemu koju nude Loevinger i Baum, a na osnovu reakcija na genocid ili učešća u genocidu, iz primjera koje smo već naveli u tekstu, kao i uz nove primjere, pokušat ćemo napraviti klasifikaciju osoba koje negiraju ili priznaju genocid. Uz to, pokušat ćemo i da ih klasificiramo prema nivoima teorije emotivnog razvoja.

Prvi nivo emotivnog razvoja

[74] Steven K. Baum, „A bell curve of hate?“, *Journal of Genocide Research*, 6(4), December, 2004, str. 569.
[75] Isto, str. 567.-577.

Baum za primjer osobe iz nivoa jedan, koju obilježava kognitivna jednostavnost, ekstremizam i ekskluzivna socijalna identifikacija, navodi profil bombaša samoubice koji je indoktriniran ekstremnom ideologijom. U svakom slučaju, svaka ideologija/kultura koja je isključiva i koja nije inkluzivna može biti prethodnica genocidu i drugim masovnim zločinima. U ovaj profil se uklapa i prosječan srpski vojnik koji je spremno učestvovao u genocidnim akcijama nad Bošnjacima 1992.-1995. Ekstremna religiozna ideologija kosovske mitologije i Njegoševih epova, koja je Srbe vijekovima indoktrinirala protiv Bošnjaka i svega što je islamsko, pripremila je za genocid individue iz srpskog naroda koji se nalaze na niskom nivou emotivnog razvoja.

Klasičan primjer osobe na prvom nivou emotivnog razvoja jeste svjedok Dragomir Miladinović, koji je na ICTY-ju svjedočio 13. decembra 2004. godine. Opisujući akciju na selo Ježesticu (opština Bratunac) u avgustu 1992. godine, izjavio je da je selo napalo „nekoliko hiljada Turaka“.[76] Prema njegovim riječima, napadači su bili podijeljeni u tri grupe. Prvi su sudjelovali u „ubijanju i progonu ljudi”, drugi su bili zaokupljeni „pljačkanjem srpskih kuća i njihovim spaljivanjem”, dok su treću grupu činili civili koji su „odnosili ono što su ukrali, uglavnom hranu“. Tokom unakrsnog ispitivanja, svjedoku je postavljeno pitanje da li su oni koji su napadali njegovo selo pljačkali kuće i odmah jeli ukradenu hranu. Kada je svjedok odgovorio potvrdno, advokat mu je skrenuo pažnju na to da su civili to činili vjerovatno zbog toga što su bili „očajnički gladni“. Međutim, Miladinović nije pokazao nikakvo zanimanje za činjenicu da su ljudi iz Srebrenice koji su napali njegovo selo zbog hrane bili potpuno izgladnjeli upravo zbog toga što su ih Srbi držali u okruženju i uskraćivali im hranu. Ni pored upozorenja sudije, Miladinović nije odustao od toga da Bošnjake zove Turcima. Sudija Agious mu je na kraju

[76] Dragomir Miladinović, svjedok Tužilaštva u slučaju Orić, 13. 12. 2004. Arhiv ICTY.

svjedočenja rekao: „Dok slušam kako o Bošnjacima govorite kao o Turcima; shvatam da ste još uvijek rob prošlosti".[77]

Ova linija podjele između osoba sa različitim stepenom emotivnog razvoja i njihovim odgovorom na genocid, naravno, nije uvijek adekvatna za analizu, posebno u graničnim slučajevima, zbog toga što u ljudskim reakcijama na krizne situacije ulogu igraju mnoge druge varijable. Međutim, u primjerima kao što je Dragomir Miladinović, kada je mržnja prema drugome, u ovom slučaju prema Bošnjacima, potpuno transparentna, iluzorno je i pomisliti da bi Miladinović mogao imati ulogu spasitelja. U isti model analize mogu se uklopiti i Slaviša Erić, te Nikola Popović. U ovom kontekstu potrebno je još jednom naglasiti važnost kosovske mitologije koja je, kao što smo do sada vidjeli, utjecala kako na srpske vojnike u balkanskim ratovima, tako i na srpske vojnike u agresiji i genocidu na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995. Naime, za Miladinovića su, prema njegoševskoj tradiciji, Bošnjaci zapravo Turci prema kojima ne gaji ništa drugo osim mržnje. Kod osoba iz prvog nivoa, koje su na nižem stepenu emotivnog razvoja, prema ovoj tipologiji, agresivna nacionalna kultura igra veoma veliku ulogu. S obzirom na to da su ove osobe, već prema svom niskom stepenu emotivnog razvoja, sklone agresiji i vrlo neprijateljski raspoložene prema drugim kulturama, agresivna kultura nacije kojoj pripadaju, ove strane ličnosti može samo dodatno akcentirati. Izvršioci genocida najčešće pripadaju „kategoriji I" emotivnog razvoja zbog toga što ih ekstremni stavovi i netrpeljivost prema svemu što je „drugo" čine pogodnim subjektima genocidne propagande kojoj je cilj da od što više ljudi napravi masovne ubice. Naravno, to ne znači da će svi pripadnici ove kategorije biti ubice ili masovne ubice tokom genocida, ali ih nizak stepen emotivnog razvoja svakako čini pogodnim da postanu izvršioci genocida.

[77] Vidi tekst: Merdijana Sadović, „Tokom saslušanja o napadima na srpska sela, svjedok je ukoren zbog neprikladnog ponašanja", IWPR, 17. 12. 2004. http://www.iwpr.net/?apc state=henitri2004&1=sr&s=f&o=163044 (pristupljeno 10. 12. 2004.)

Drugi nivo emotivnog razvoja

Osobe koje su na drugom nivou emotivnog razvoja karakterizira konformitet prema socijalnim normama. To bi bila obična, prosječna osoba iz srednje klase, „poštivalac zakona, vjernik koji posjećuje crkvu“. U genocidu, osobe iz drugog nivoa su pasivni posmatrači, ali u zavisnosti od drugih varijabli mogu biti i potencijalni počinioci kao i spasioci. Dakle, osobe iz prvog i drugog nivoa imaju nedovoljno nerazvijen lični identitet i previše razvijen socijalni identitet. Oni reflektiraju šta god njihova kultura zagovara, posebno u području politike, religije i moralnosti. Primjeri srpskih svjedokinja koje smo naveli u ranijem tekstu ovog poglavlja - Slavke Matić, Milenije Mitrović i Novke Božić - posebno bi se mogli uklopiti u nivo osoba koje su na drugom nivou emotivnog razvoja. Za razliku od Miladinovića, Erića i Popovića, one nisu otvoreno zagovarale nacionalnu mržnju, štaviše, njihova retorika zadržava se na nivou tolerancije prema Bošnjacima. Međutim, njihov isključivi srpski identitet bio je toliko jak da im je dozvolio da okreću glavu kada su njihovi susjedi Bošnjaci ubijani i protjerivani. Naime, na taj način bile su u skladu sa zvaničnom srpskom politikom i kulturom. Sve što je moglo predstavljati nešto suprotno od „okretanja glave“ moglo ih je dovesti u sukob sa genocidnom politikom.

Drugi/treći nivo emotivnog razvoja

Svjedoka Miloša Okanovića, koji je za vrijeme rata bio radioamater u Srbiji, u selu Grabovica koje se nalazi prekoputa sela Bjelovac, nije jednostavno analizirati prema zadatoj shemi

emotivnog razvoja. U nekim dijelovima njegovo svjedočenje izuzetno je iskreno. Objašnjavajući zbog čega su se muškarci u njegovom selu naoružavali i od čega su se štitili, on je rekao: „Mi smo znali da je okolo nas bilo vrlo malo hrane. Nismo mislili da će bilo ko doći da nas napadne zbog toga što su nas mrzili. Mi smo znali, ako nas neko i napadne, da će to biti zbog hrane“.[78] U ovom slučaju Okanovićev odgovor je potpuno oslobođen mržnje i potpuno je u suprotnosti sa zvaničnim srpskim diskursom prema Bošnjacima. Međutim, u nastavku svjedočenja Okanović nije bio spreman da ide dalje. Iako je ponovno potvrdio da mu je poznato da su Bošnjaci u srebreničkoj enklavi bili gladni, na pitanje advokata da li mu je poznato da su Srbi iz Bratunca blokirali konvoje humanitarne pomoći tokom 1992. i 1993., te da je to bio razlog što su Bošnjaci bili gladni, svjedok Okanović je odgovorio: „To mi nije poznato“.[79]

Okanović je fakultetski obrazovan i iz ostatka njegovog svjedočenja očigledno je da je dobro informiran, da prati medije, te da ih je pratio i tokom rata. Činjenica da su Srbi držali Bošnjake u okruženju u Srebrenici, te da nisu dozvoljavali prolaz UNHCR-ovim humanitarnim konvojima sa hranom bila je veoma dobro poznata. Nemoguće je da osoba Okanovićevog profila nije bila upoznata sa tim činjenicama. Dio njegovog svjedočenja u kojem potvrđuje da je znao da su Bošnjaci gladni i da je znao da nisu dolazili s namjerom da ga ubiju svrstava ga među osobe na trećem nivou emotivnog razvoja, sa kosmopolitskom inkluzivnom orijentacijom koja nije sklona druge posmatrati kao prijetnju. Od ovakve osobe očekivalo bi se da će djelovati kao spasilac „drugoga“ ako je to potrebno. Međutim, to što je odbio da prizna odgovornost Srba iz Bratunca za gladovanje Bošnjaka vraća ga na drugi nivo, nivo onih koji su - radi pripadnosti nacionalnoj grupi, radi konformiteta - spremni okrenuti glavu na drugu stranu.

[78] Miloš Okanović, svjedok Tužilaštva u slučaju Orić, 06.5.2004. http://www.un.org/icty/transe68/050506IT.htm,str.7932. (pristupljeno 11. 12. 2006.)
[79] Isto, 09.5.2004. (pristupljeno 11.12. 2006.)

Sheme Jane Loevinger i Stevena Bauma u osnovi su dobar grubi okvir za daljnja istraživanja koja se provode u namjeri da se pronađe odgovor na pitanje zbog čega tako veliki broj ljudi učestvuje u genocidu, a još veći broj ljudi to pasivno posmatra. Odgovor na ovo pitanje može pomoći u izradi efektivnih planova prevencije genocida, pa su dobrodošla sva istraživanja u ovom smislu, uključujući shemu koju je razvila Loevinger. Međutim, primjer sa Milošem Okanovićem govori da ova tipologija, kao i mnoge druge, u stvarnosti ne može biti striktno primijenjena s obzirom na kompleksnost ljudske prirode kada je u pitanju analiziranje pojedinaca tokom genocidnog procesa.

Treći nivo emotivnog razvoja

I tokom našeg istraživanja, jedan od klasičnih primjera trećeg nivoa bili bi mještani srpskog sela Rasput Njive iz okoline Rogatice koji su u ljeto 1992. godine spasili svoje komšije Bošnjake. Da podsjetimo, treći nivo emotivnog razvoja prate emotivna autentičnost i autonomija, nenaglašen kulturološki identitet, unutarnja spoznaja, empatija, tolerancija, sklonost ka integriranju suprotnosti, ideje univerzalne pravde i spiritualnosti, kreativnost, integracija emocija sa spoznajama i suočavanje sa stvarnošću.[80] Mještani sela Rasput Njive nisu vidjeli ništa neobično u tome što su svoje komšije štitili od četnika. Jedan od njih, Borivoje Lelek, kaže da je siguran da bi, ako bi se opet zaratilo, mještani sela Rasput Njive isto postupili.[81] U ovaj, najviši nivo emotivnog razvoja, svakako se može ubrojati i slučaj dr. Zorana Gavrića iz Rogatice koji je izgubio život jer je krenuo u potragu za prijateljem Ćamilom Poljom.[82]

[80] Vidi: Steven K. Baum, 2004. nav.dj.,str. 567.-577.
[81] Vidi poglavlje IV, studija slučaja Rogatica
[82] Isto.

Širom Bosne i Hercegovine bilo je primjera da su komšije Srbi pomagali Bošnjacima i imali ulogu spasilaca. Međutim, to su bili pojedinačni primjeri, a spasilac vrlo često dijeli sudbinu žrtve. O tome govori i sudbina Srđana Aleksića, mladića kojeg su pripadnici srpske vojske ubili 1993. u Trebinju dok je branio svog prijatelja Alena Glavovića.[83]

Orijentacija socijalne dominacije

Odnos veza između pojedinca, grupe i nacije u realizaciji genocida krije ključni odgovor neophodan za razvijanje efikasnih programa prevencije genocida. Nivo rasizma i isključivosti zabilježen u pluralističkim društvima kao što su, recimo, SAD, upućuje nas na zaključak da pluralizam sam po sebi nije garancija da u određenom trenutku neće doći do nasilja nad „drugima". Istraživanja su pokazala da je nasilje u korelaciji sa nivoom orijentacije prema socijalnoj dominaciji („social dominance orientation" - u daljem tekstu SDO). Pojedinci koji imaju visok SDO skloniji su da prihvate rasizam, seksistički su orijentirani, a podržavaju i nacionalizam i kulturni elitizam.[84] Osim toga, istraživači su ustanovili da je vještački podignuto samopouzdanje - kao posljedica usvajanja ideologije supremacije

[83] Vidi: „Trebinje će podići spomenik mladiću koji je branio Bošnjake; 05. 3. 2007. http://www.pcnen.com/ detail.php?module=2&news id=22075 (pristupljeno 20. 6.2007.)

[84] F. Prato; J. Sidanius; L.M. Stallworth; B. E Male, „Social dominance orientation: a personality variable predicting social and political attitudes", u *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 67, No. 4, str. 741.-763. Navedeno prema Linda M.Woolf i Michael Rhulsizer, „Psychosocial roots of genocide: risk, prevention, and intervention" u *Journal of Genocide Research*, 2005. str. 103.

- u korelaciji sa agresivnim ponašanjem u situaciji kada je ugrožen ego.[85]

Dakle, kao što možemo vidjeti, pluralistička društva nisu nužno i društva tolerancije. Ukoliko pluralizam u programu ima segregaciju u kojoj će etničke i druge skupine živjeti jedne pored drugih, a ne jedne s drugima, otvara se plodno tlo za razvijanje pojedinaca sa visokim stepenom SDO. Naime, ako visok stepen nacionalne SDO korespondira sa visokim stepenom pojedinačnog SDO, politički program „istrebljenja drugoga", odnosno genocida, moguće je realizirati. Dakle, za masovno nasilje potrebno je uspostaviti vezu pojedinačnog i kolektivnog SDO. Veliki broj teoretičara su, istražujući uzroke genocidnog i drugih vrsta masovnog nasilja, uspostavili vezu između predrasuda i nasilja. Jedna od najstarijih teorija koja analizira ovu vezu je teorija „žrtvenog janjeta". Prema ovoj teoriji, u vremenima krize dominantna grupa zbog vlastite frustracije pokazuje agresivnost prema marginaliziranim grupama u društvu. Zanimljiva istraživanja o vezi između predrasuda i nasilja provedena su na jugu SAD-a. Istraživanja objavljena 1940. godine pokazala su da je tokom 19. i u ranom 20. stoljeću linčovanje Afroamerikanaca zavisilo od cijene pamuka. Ako su cijene pamuka bile visoke, linčovanje je bilo rijetko. Suprotno tome, kada su cijene pamuka padale, linčovanja bi postala učestalija.[86]

Međutim, ova teorija je pretrpjela mnoge kritike. Naime, suvremeni istraživači ustanovili su da frustrirani pojedinci u društvu pokazuju agresiju prema bilo kojoj grupi prema kojoj

[85] R. F. Baumeister, L. Smart, J. M. Boden, „Relation of threatened egoism to violence and aggression: the dark side of high self-esteem", u *Psychological Review, Vol. 103*, No.1, str. 5.-33. Navedno prema Linda M.Woolf i Michael Rhulsizer, nav.dj., str. 103.

[86] C. I. Hovland i R. R. Sears (1940.), „Minor studies of aggression: VI Correlation of lynchings with economic indices, *Journal of Psychology*, Vol 9, str. 301.-310. Navedeno prema Linda M.Woolf i Michael Rhulsizer, nav.dj. str. 112.

imaju predrasude, međutim, za genocid budu odabrane samo neke. Wolf i Hulszier postavljaju pitanje zbog čega Latinoamerikanci ili Jevreji nisu bili linčovani u isto vrijeme kada i Afroamerikanci. Ili, zbog čega manjina Twa nije bila meta genocida u Ruandi?[87] Istraživanja koja idu u pravcu „teorije žrtvenog janjeta“ su u svakom slučaju veoma korisna, jer ukazuju na jedan važan segment: uzročnik variranja nivoa SDO-a pojedinca i uvjete u kojima lična frustracija prerasta u nasilje prema drugome na pojedinačnom nivou. Za cjelokupnu analizu uzroka genocida, kao što smo do sada više puta ilustrirali, neophodno je uzeti u obzir veliki broj drugih varijabli da bi se dobila kompletna slika. U ovoj knjizi je elaborirano da iza genocida stoje država, plan i detaljna organizacija. Međutim, za realizaciju genocida neophodno je mobilizirati sve slojeve stanovništva, a posebno je neophodno mobilizirati što više osoba u kategoriji izvršilaca. Teorija o SDO-u može biti korisna u identificiranju faktora koji podižu nivo kako pojedinačne, tako i kolektivne agresije.

Nedostatak emotivnog razvoja - uzrok masovne participacije u genocidu?

Prije pola stoljeća psihoanalitičar Erich Fromm predvidio je da bi nedostatak emotivnog razvoja mogao kreirati tendencije prema fašizmu i konzumerizmu. Teorija emotivnog razvoja, a i genocid koji se ponavljaju kroz historiju, koji se nisu zaustavili u modernom dobu, već su samo razvili maštovitije i monstruoznije načine realizacije, pokazuju da je From bio u pravu.

Kad je 1918. godine završen I svjetski rat, Erich Fromm bio je duboko zabrinut mladi čovjek opsjednut pitanjem kako je rat bio

[87] Linda M.Woolf i Michael Rhulsizer, nav.dj., str. 112.

moguć, sa željom da shvati iracionalnost ponašanja ljudske rase i strastvenom žudnjom za mirom i međunarodnim razumijevanjem. Prema sopstvenim riječima, priznaje da je postao duboko sumnjičav prema svim službenim ideologijama i deklaracijama i uvjeren da u sve treba sumnjati.[88] Uvažavao je činjenicu da su Einstein, Marx i Freud bili arhitekti novog doba zbog, kako kaže, uvjerenja u temeljnu uređenost stvarnosti.

Fromm je želio shvatiti zakone koji vladaju u životu pojedinca, ali i zakone društva i njihov uzajamni odnos. To je pokušao kroz sintezu djela Marxa i Freuda, od kojih je prvi mislio da je osnova stvarnosti društveno-ekonomska struktura društva, a drugi da je to libidinozno ustrojstvo pojedinca. Ono što je Fromm pronašao kao zajedničko kod oba mislitelja jeste da su obojica izražavala isto nepomirljivo nepovjerenje u klišeje, ideje, racionalizacije i ideologije koje ispunjavaju ljudske misli i koje tvore temelj onog što krivo shvataju kao stvarnost. I Marx i Freud su, naime, insistirali na tome da čovjek živi u iluzijama, te da je razbijanje iluzija osnovna pretpostavka čovjekove slobode. O tome Fromm kaže: „Uzmogne li prepoznati iluzije kao takve, što će reći, uzmogne li se probuditi iz stanja polusna, tada će se moći opametiti, postati svjestan vlastitih sila i snaga; promijeniti stvarnost na taj način da iluzije više neće biti potrebne. 'Lažna svijest' tj. iskrivljena slika stvarnosti slabi čovjeka. Biti u dodiru sa stvarnošću čini ga jačim".[89] Genocid je proces koji se ponavlja, ne samo unutar istih, već i u različitim kulturama i, kao što smo vidjeli, to je proces koji se dešavao širom svijeta. Komparativne studije o genocidu akcentiraju nekad slične, a nekad drugačije uzroke genocida. No svi se slažu u jednom: agresivna ideologija i kultura pokretačka su snaga svakog genocida. Međutim, agresivne ideologije i kulture sa osnovama nasilja i u vrijeme mira prave pripremu za genocid. Što je društvo više ideologizirano, to je jednostavnije od mase dobiti odobrenje za

[88] Erich Fromm, *S onu stranu okova iluzije - moj susret s Marxom i Freudom*, Naprijed, Zagreb, 1989. str. 12.
[89] Isto, str. 17.

genocid. ‘Lažna svijest’ puni pukotine ljudske misli iluzijama koje život čine podnošljivim. Fromm pita i daje odgovor: „Koje su to ideologije kojima nas kljukaju? Budući da ih je toliki broj, spomenut ćemo samo neke od njih: mi smo kršćani, mi smo dobri, naši su neprijatelji loši, naši nas roditelji vole i mi volimo njih, naš bračni sistem je uspješan, itd., itd“.[90]

Iz ove konstatacije možemo naslutiti i zbog čega toliki broj ljudi potiskuje ili odbija u pravom svjetlu vidjeti i priznati da se oko njih dešava genocid, ili, ako su učesnici, zbog čega se ubjeđuju da to „rade za više dobro“. Naime, ljudi su i u miru naviknuti na ‘lažnu svijest’ tako da u uvjetima terora dodatno potiskuju spoznaju o nečemu čega bi inače bili svjesni. Ako bismo koristili Frommovu postavku za analizu pasivnih posmatrača genocida, moglo bi se reći da je strah uzrok što se pojedinci uklapaju u dominantni socijalni diskurs. Kada se ne radi o teroru, ovakvo ponašanje, čak i ako mislimo da je pogrešno, prouzrokovano je „strahom od promašaja“, „strahom od izolacije i progonstva“. Kada se radi o okolnostima državnog terora i opresije, onda je potreba za „uklapanjem“ pojačana strahom od smrti, zatvora, umiranja od gladi.[91] Međutim, najintenzivniji ljudski strah jeste strah od izolacije: „Za čovjeka, ukoliko je čovjek - što će reći, budući da transendira prirodu i svjestan je sebe i smrti - osjećaj potpune samoće i odvojenosti blizak je ludilu“.[92] Većina psihijatrijskih evaluacija ratne zločince tretira kao „normalne ljude“. Da li to znači da je u društvu koje je pripremljeno za genocid „normalno“ biti izvršilac ili posmatrač, a da je uloga spasitelja zapravo pozicija koja odstupa od „genocidne normalnosti“?

Fromm naglašava da čovjekovo zdravlje zavisi od zajedništva s drugima, jer da bi bio zdrav, čovjek mora naći zajedništvo s drugima. Naime, potreba da bude jedno s drugima čovjekova je najjača strast, jača od spolnosti, a često i od želje za životom.

[90] Isto, str. 114.
[91] Isto, str. 115.
[92] Isto, str. 115-116.

Strah od izolacije i progonstva navodi ljude na potiskivanje tabua, jer bi individualna svijest značila različitost, odvojenost, pa onda i progonstvo. To je razlog zašto se pojedinac pretvara da ne vidi ono što njegova grupa proglašava nepostojećim, a kao istinu prihvata ono za što većina kaže da je istinito, čak i ako ga njegove vlastite oči mogu uvjeriti da je to laž. Naime, „stado je tako vitalno važno za pojedinca da njegovi pogledi, vjerovanja i osjećaji tvore za njega zbilju, više od onoga što mu govore njegovi osjeti i razum“.[93]

Fromm poredi društveni obrazac sa hipnotizerovim glasom: kao što u hipnotičkom stanju razdvajanja hipnotizerov glas i riječi zauzimaju mjesto stvarnosti, tako društveni obrazac predstavlja stvarnost za većinu ljudi. Ono što čovjek smatra istinitim, stvarnim i zdravim, klišeji su koje je prihvatilo društvo. Mnogo stvari koje se ne uklapaju u te klišeje isključene su iz svijesti i ostaju na nivou nesvjesnog. Nema gotovo ničega u što čovjek ne bi povjerovao - ili što ne bi potisnuo - ukoliko se nad njega nadvije eksplicitna ili implicitna prijetnja progonstva. Fromm se fokusira i na ljudski strah od gubitka identiteta, jer ljudi su „ono što smatraju da jesu, zato strah od progonstva uključuje strah od gubitka identiteta, a sama kombinacija obaju strahova ima najmoćniji efekt“.[94]

Ukoliko bismo Frommovu teoriju o strahu od samoće, mentalnom zdravlju i izolaciji poredili sa teorijom Loevingerove o emotivnom razvoju ega, čini se da čovjek tokom genocida može sačuvati mentalno zdravlje samo ukoliko se nalazi na stepenu I i II, dakle, ukoliko je u vrijeme terora i genocida ili počinilac ili pasivni posmatrač čiji se ego nalazi na nižim stepenima razvoja. Međutim, to „mentalno zdravlje“ bazirano je na „lažnoj svijesti“, a njegova cijena je gubitak slobode. U skladu sa analizom Frommove teorije, te sheme Loevingerove i Bauma, možemo reći da su oni koji se nalaze na trećem stepenu emotivnog razvoja ega

[93] Isto, str. 116.
[94] Isto.

svojim kosmopolitskim stavovima transendirali dominantne društvene stereotipe. Samo oni koji se nalaze na trećem stepenu razvoja ega su zapravo slobodni. Ljudi koji uspiju da se oslobode lažne svijesti i spremni su da odbiju činiti nasilje u ime „višeg društvenog cilja“ istovremeno su u potpunom kontaktu sa svojom ljudskošću. Fromm ističe da čovjek nije samo pripadnik određene zajednice, već je i pripadnik ljudske rase. Jer, za neke ljude je zastrašujuće biti potpuno nečovječan, čak i onda kada je cijelo društvo prihvatilo neljudske norme ponašanja. „Sposobnost da se djeluje u skladu sa vlastitom savješću ovisi o stupnju do kojeg se transcendiralo granice nečijeg društva i postalo građanima svijeta“.[95] Međutim, koliko je teško doći na nivo intelektualnog i emotivnog razvoja koji garantira poziciju „građanina svijeta“ pokazuje i uloga koju su imali „eksterni pasivni posmatrači“ genocida u Bosni i Hercegovini. Ta uloga je bila vidljiva kako u toku genocida tako i nakon što je genocid počinjen, u procesu pokušaja njegovog osvjetljavanja.

Eksterni pasivni posmatrači

Slučaj Nikole Popovića, kojeg smo na početku ovog poglavlja obradili u okviru kategorije „ideologiziranog običnog počinioca“, ukazuje nam na još jednu kategirju, a to su „eksterni pasivni posmatrači“. Da podsjetimo, Nikola Popović se u ulozi svjedoka tužilaštva ICTY-ja pojavio u slučaju Orić, iako su postojale ozbiljne indicije da se radi o kompromitiranom svjedoku koji je učestvovao u genocidu nad Bošnjacima u julu 1995. godine. Činjenica da je Nikola Popović uopće svjedočio pred ICTY-jem na strani tužilaštva mnogo govori o ignorantskom odnosu međunarodne zajednice prema Bosni i Hercegovini tokom 1992.-1995. Ovaj primjer nam pokazuje da je u određenim krugovima

[95] Isto.

međunarodne zajednice ovakva politika nastavljena i nakon 1995. Iako haški istražitelji i tužioci imaju mnogo aktivniju ulogu od „ eksternih posmatrača“, veoma često su bili na ovoj poziciji. Sudnica ICTY-ja vrlo često je bila pozornica na kojoj su stvarnost negirali oni čiji je poziv podrazumijevao upravo suprotno - demistificiranje bosanskohercegovačke ratne stvarnosti. Međutim, problem u funkcioniranju tužilaštva Haškog suda jeste u tome što su istraživački i tužilački timovi „etnički podijeljeni“. Njihov cilj je podizanje optužnice, a ne posmatranje činjenica u kontekstu šire stvarnosti. Stoga haške optužnice čiji je cilj optužiti pojedinca veoma često reduciraju stvarnost. To objašnjava odluku haškog tužilaštva da u optužnici protiv Nasera Orića srpska sela oko Srebrenice predstavi kao zelene oaze u kojima su nenaoružani srpski seljaci živjeli mirno i sretno prije nego što su ih napali naoružani Bošnjaci. Naime, tužilaštvo je potpuno ignoriralo činjenicu da su srpski seljaci oko Srebrenice bili aktivni pripadnici srpske vojske, kao i to da je u tim brdovitim selima i oko njih bila stacionirana teška artiljerija JNA kojom su ubijani izgladnjeli Srebreničani tokom 1992. i 1993. godine.

„Srebrenica je bila okružena srpskim gradovima i selima tokom cijelog rata. Srpske brigade, bataljoni i druge jedinice bile su locirane u tim gradovima i selima i sa tih mjesta su stanovnike Srebrenice držali u okruženju. Brutalna logika te opsade davala je opkoljenima dvije opcije: da čekaju smrt ili da preduzmu akciju protiv onih koji su ih opkoljavali. Ovaj slučaj se zasniva na toj vojnoj realnosti. Tužilaštvo je tokom cijelog slučaja minimiziralo prijetnju koju su srpske snage nametnule stanovnicima Srebrenice. Konstantno su tvrdili da su Srbi koji su okruživali Srebrenicu bili jednostavni seljaci koji nisu predstavljali nikakvu prijetnju za njihove susjede Bošnjake. Prema interpretaciji tužilaštva, ovi Srbi su živjeli u svom rustičnom miru sve dok ih Bošnjaci nisu brutano napali“.[96]

[96] Završni podnesak Odbrane, slučaj Orić (IT-03-68), 17.3.2006. Arhiv ICTY.

U ovom negiranju stvarnosti leži neobična pozicija haškog tužilaštva. Dok su tužitelji u optužnici protiv Miloševića pokušavali dokazati da je nad Bošnjacima izvršen genocid, u slučaju protiv Orića taj isti genocid su negirali. Ovaj paradoks posebno je osvijetljen svjedočenjem Diega Arrie, koji je bio svjedok tužilaštva u slučaju protiv Miloševića, te svjedok odbrane u slučaju protiv Orića. Da su tužilaštvo i Milošević dijelili odredene stavove u vezi sa interpretiranjem srebreničke stvarnosti, ilustrira kratki dijalog između Diega Arrie i tužiteljice tokom kontraispitivanja. Ambasador Arria je svojim svjedočenjem dokazivao tezu „usporenog genocida“,[97] i u tu svrhu objašnjavao je užasnu situaciju koju je zatekao u Srebrenici 25. aprila 1993. godine. Tužiteljica je uporno pokušavala dokazati kako ambasador Arria pretjeruje u svojim opisima, da je u Srebrenici bio samo jedan jedini dan, te da za tako kratko vrijeme nije mogao dobro procijeniti situaciju. Diego Arria bio je iznenađen upornošću tužiteljice da dokaže kako su njegovi opisi patnji naroda u Srebrenici pretjerani. Stoga je otvoreno odgovorio:

„Zanimljivo. To isto pitanje postavio mi je i Milošević. I naravno, ja sam siguran da vi zapravo ne želite da implicirate istu stvar kao Milošević. Njegov cilj bio je da dokaže kako sam u Srebrenici proveo previše malo vremena da bih mogao dati stručno mišljenje. Rekao sam gospodinu Miloševiću da nije trebalo više od nekoliko sati da se vidi taj jad i destrukcija u kojoj su ljudi bili primorani da žive. S druge strane, čini se da su ljudi iz UN-a koji su tamo boravili, previše vremena proveli gledajući taj užas, te da su se na to navikli, i iz tog razloga nisu o tome redovno izvještavali“.[98]

Osim kategorije „internih pasivnih posmatrača“, čije primjere smo naveli svjedočenjem srpskih svjedokinja i svjedoka pred ICTY-jem, iz primjera haškog tužilaštva očigledno je da postoji i

[97] Vidi poglavlje IV, studija slučaja Srebrenica.

[98] Ambasador Diego Arria, svjedok odbrane u slučaju Orić (IT-03-68), 05.12.2005. T 14388. Arhiv ICTY.

kategorija “eksternih pasivnih posmatrača”, koji su iz različitih razloga negirali šta se dešavalo sa Jevrejima u II svjetskom ratu, Bošnjacima u vrijeme agresije 1992.-1995, Tutsijima u Ruandi 1994. godine. Za primjer ove kategorije „eksternih pasivnih posmatrača“ čiji cilj je praktično negiranje patnji ili minimiziranje patnji u svrhu nekih drugih interesa, može poslužiti i slučaj Miroslava Deronjića, koji smo obradili u IV poglavlju ove knjige. Da podsjetimo, iako je Deronjić u svom priznanju praktično potvrdio da je imao značajnu ulogu i u genocidu nad Bošnjacima u zaštićenoj zoni Srebrenica u julu 1995., Haško tužilaštvo je, u zamjenu za priznanje, odlučilo da ga tereti samo za masakr u selu Glogova. Ova „trgovina“ predstavljala je ekonomski interes tužilaštva kojem je u tom trenutku opći cilj bilo smanjiti broj procesa i troškove suđenja.

Međutim, kategorija „eksternih pasivnih posmatrača“ poznata je blokiranjem informacija o holokaustu u II svjetskom ratu. Informacije o holokaustu su svakako bile dostupne, ali zapadni lideri i mediji nisu bili spremni da povjeruju u njih. Londonski Daily Telegraph u junu 1942. objavio je da je 700.000 poljskih Jevreja ubijeno u junu u „najvećem masakru u svjetskoj povijesti“. No, priča o masakru 700.000 Jevreja u New York Timesu objavljena je na srednjim stranama novina. Prema mišljenju Cohena, srednje strane novina predstavljaju kompromis između „vjerovanja i nevjerovanja“. Jer, da su američki novinari povjerovali u te informacije, članak bi svakako zaslužio prvu stranu. Da nisu vjerovali, priču bi odbacili i ne bi je štampali. Srednje strane stoga prestavljaju neku vrstu kompromisa između istine i vjerovanja.[99]

Eksterni posmatrači su istu vrstu mehanizma negiranja primijenili i u slučaju Ruande i Bosne i Hercegovine. Zvaničnici američke administracije reagirali su i na genocid u Ruandi. Ranije smo naveli kako su zvaničnici američke administracije u maju 1994.,

[99] Detaljnije o eksternim posmatračima i negiranju genocida nad Jevrejima pogledati: Stanley Cohen, nav.dj., str. 161.

kada je ubijeno 200.000 Tutsija, izdali instrukciju za glasnogovornike da to što se dešava u Ruandi ne nazivaju genocidom, već „genocidnim incidentima“.[100] Prisjetimo se reakcije američke administracije na objavljivanje slika srpskih koncentracionih logora u BiH. Većina novinara je odbijala da objavi prve vijesti o logorima, jer su ih okarakterizirali kao propagandu bosanskohercegovačke vlade. Međutim, objavljene slike bile su neumoljive i pružale su jak argument za komparativnu studiju o njemačkim koncentracionim logorima. Američka administracija je za logore koje su držali Srbi u BiH znala i prije nego što su se slike pojavile u javnosti.[101] „Suočeni sa licima iza bodljikave žice na televizijskim ekranima, zvaničnici Bushove administracije reagirali su instinktivno: negirali su da znaju bilo šta o logorima. Zapravo, prvo su rekli da znaju, a potom, sljedeći dan, da nisu znali“.[102]

Međutim, međunarodna zajednica nije prikrivala činjenice o genocidu samo zato da bi imala ulogu „eksternog pasivnog posmatrača“ i opravdala to što ostaje po strani i ne intervenira kako bi zaustavila genocid. Negiranje je u određenim slučajevima imalo i drugačiju ulogu. Poznato je da su 28. avgusta 1995., nakon drugog masakra na pijaci Markale u Sarajevu, vještaci UN-a rekli da ne mogu sa sigurnošću potvrditi sa kojih je pozicija došla granata koja je usmrtila 43 i ranila 75 civila. U suđenju srpskom generalu Dragomiru Miloševiću u januaru 2007. kao svjedok se pojavio David Harland, šef civilnog ureda UN-a u Sarajevu za vrijeme mandata generala Rupertha Smitha. On je razjasnio zbog čega je nalaz UN-ovih istražitelja bio nejasan. Harland je rekao da je general Smith dao „neutralnu izjavu“, iako

[100] Isto.

[101] Analizu zapadne javnosti prema koncentracionim logorima u Bosni i Hercegovini tokom agresije 1992.-95., vidi David Campbell, „Atrocity, memory, photography: imaging the concentration camps of Bosnia the case of ITN versus Living Marxsism“, dostupan na http://www.virtual-security.net/attrocity/atrocityl.htm (pristupljeno 24.4.2008.)

[102] Vidi Mark Danner, sedmi dio serijala objavljenog u *New York Review of Books*, posebno dio ‘Amerika i genocid u Bosni’, decembar 1997.

je „već tada imao stručni izvještaj iz UNPROFOR-ovog obavještajnog sektora koji je potvrdio da je bez sumnje granata došla sa artiljerijskog položaja VRS u Lukavici“.[103] Harland je tokom svjedočenja izjavio da se on osjeća lično odgovornim što je pothranio mit srpske propagande, jer je generala Smitha savjetovao da njegova izjava bude neutralna. Naime, isticanje srpske odgovornosti za Markale alarmiralo bi Srbe i ukazalo im na to da se spremaju zračni udari. Zbog sigurnosti trupa UN-a, a posebno britanskih vojnika u okolini Goražda koji su u slučaju prijevremene konfrontacije sa Srbima mogli postati njihovi taoci, Harland je generala Smitha posavjetovao da ne krivi otvoreno Srbe za Markale 2.[104]

S obzirom na Konvenciju o genocidu i obećanja svjetskih lidera nakon holokausta da se ništa slično neće ponoviti, priznanje genocida porazumijeva obavezu međunarodne zajednice da napusti sramnu poziciju „eksternih pasivnih posmatrača“ te da vojno intervenira kako bi spriječila genocid. Negiranje genocida, inoviranje izraza kao što je „etničko čišćenje“ i slično, parcijalno priznavanje (genocidni incidenti, a ne genocid) daju svjetskim zvaničnicima mogućnost da ne interveniraju ili da se upuste u neku vrstu djelomičnih intervencija kroz bezuspješne mirovne misije - kao što je bio slučaj sa Ruandom i Bosnom i Hercegovinom. Cohen prezentira nekoliko razloga zbog kojih se svjetske vlade pretvaraju da ne vide genocid koji je u toku: „Interes sopstvene nacije; mišljenje da nacije-države nisu moralni agenti sa moralnim obavezama; direktna umiješanost i tajni sporazumi (oružje, obuka, oprema); oklijevanje da se naruši doktrina nacionalnog suvereniteta zajedno sa popularnim sentimentom da su to problemi drugih naroda“.[105]

[103] Vidi SENSE, „The Second Marcale Massacre Myth“,16. 01.2007. dostupan na http://www.sense-agency.com/en/stream.php?sta=3&pid=9050&kat=3 (pristupljeno 01.6.2007.)
[104] Isto.
[105] Stanley Cohen, nav.dj.,str. 162.

Cohen također navodi različite „relativizme“ kao izgovore za politiku nemiješanja u genocid. Jedan od tih relativizama jeste stav desničara prema kojem se ljudi uvijek tako ponašaju. Drugi je stav liberala prema kojem je potrebno poštovati kulture drugih naroda, ne nametati im zapadne vrijednosti i ne osuđivati druge. Neutralna verzija je ona prema kojoj ništa nije apsolutno i čiji je argument to da nema načina da se u potpunosti razumije šta se dešava, jer je istina na objema stranama. Cohen zaključuje da je pozicija države - koja u slučajevima genocida zadržava pravo da ostane neutralna - analogna poziciji pojedinca koji zadržava pravo da ne vidi.[106]

Međunarodni poricatelji genocida i žrtve

Israel Charny analizirao je modele poricanja holokausta i drugih genocida. Charny se posebno fokusirao na negiranje holokausta i genocida počinjenog nad Armenima u Turskoj. U tom kontekstu on daje i nekoliko primjera poznatih akademika koji su napravili karijere na negiranju genocida. Među njima su Ernest Nolte koji poriče holokaust, Bernard Lewis koji poriče genocid nad Armenima, ali i jedan od najpoznatijih svjetskih akademika, Noam Chomsky, koji se u borbi za slobodu govora bori za pravo onih koji poriču „da poriču“.[107] Nakon što je profesor Charny objavio ovaj članak, ugledni akademik Chomsky dodatno se svrstao u red „poricatelja“, poričući genocid u Bosni i Hercegovini.[108] Charny formulira pet kategorija poricatelja

[106] Isto.

[107] Israel W. Charny, „The Psychological Satisfaction of Denials of the Holocaust or Other Genocides by Non-Extremists or Bigots, and Even by Known Scholars; *Idea: A Journal of Social Issues.* 17.7. 2001., Vol.6. no. 1 (http://www.ideajournal.com/articles.php?id=27, pristupljeno 30. 5. 2007.)

[108] Kritika svjetske ljevičarske akademske scene obrađena je u prvom poglavlju prikazom članka: Marko Atila Hoare, „Genocide in the former

genocida i obrazlaže njihove odbrambene mehanizme koji su zapravo samoopravdavanje poricanja.

1. „Nevino“ i samoispravno poricanje

Ovaj tip negatora tvrdi da je njegov cilj samo da se ustanovi prava istina. Štaviše, on ne vjeruje da ljudska bića mogu biti tako okrutna kao što se tvrdi u opisima genocida. A čak i da se to sve desilo u prošlosti, vrijeme je da se to sve sad ostavi nastranu, zaboravi i oprosti.

2. Naučni stav u službi kreiranja konfuzije

Ova pozicija naizgled je nevina - mi ne znamo dovoljno da bismo tvrdili šta su naučne činjenice, i umjesto da se odredimo koga da osuđujemo, moramo pričekati konačne rezultate istraživanja. Ovo nije ništa drugo do manipulativna zloupotreba vrijednih naučnih principa prema kojima se podaci moraju provjeriti prije nego što se prihvate kao tačni, s ciljem da se zamagle poznate činjenice i da se zbune pošteni ljudi koji ne žele da budu plijen raznih mitova i propagandi. Suština nauke, a to je spoznaja, u ovom slučaju se koristi kako bi se opravdala formulacija `još se ništa ne zna sa sigurnošću.

3. Praktičnost, pragmatizam i realpolitika

Argument ovog modela jeste da je ‘raščišćavanje povijesti’ nepraktično i da neće donijeti mir u svijetu u kojem sada živimo. Moramo biti realistični i u stvarnosti poštivati principe realpolitike.

4. Iskrivljeno vezivanje ideja i njihovo situiranje u pogrešan vremenski period

Ovdje se radi o nepoštenom povezivanju događaja i ideja, često istrgnutih iz historijskog konteksta, kako bi se opravdao zločin ili

---

Yugoslavia: a critique of left revisionism's denial“, u *Journal of Genocide Research*. Decembar 2003. U ovom članku Hoare dekonstruira razloge zbog kojih ljevičari negiraju genocide u Bosni i Hercegovini.

negiranje činjenica. Sadašnje potrebe i interesi uzimaju se kao razumljiva i prihvatljiva osnova za cenzuru, mijenjanje i iskrivljivanje onoga što se zaista dogodilo.

Izbjegavanje, definiranje i izluđivanje

Ovo su odgovori kojima je zapravo cilj da ne odgovore i u tom smislu često se zadržavaju na trivijalnim detaljima kako bi izbjegli suštinsku diskusiju o tome da li se genocid dogodio. Izbjegavanje se također može voditi u lukavom maniru uz priznanje da je diskusija potrebna, samo što oni koji pripadaju ovoj kategoriji poricatelja urade sve da do te diskusije nikad ne dođe. Definicionalizam se odnosi na formu izluđujućeg otpora da se prizna poznati genocid. Ova vrsta negiranja poznata je za akademike koji ulaze u raspravu oko definicije, te se spore o tome da li određeni primjer genocida zaista odgovara čistoj formi definicije genocida. U ovom slučaju se toliko mnogo energije ulaže u bitku o definiciji i jako se veliki akcenat stavlja na riječi kojima se minimizira veličina tragedije, da se na taj način negiraju i značaj tog historijskog događaja i veličina ljudske tragedije - cilj je da na kraju te rasprave taj događaj postane nešto drugo od onoga što zapravo jeste.[109]

Za svaku od kategorija koje navodi Israel W. Charny možemo pronaći primjer i u bosanskohercegovačkoj stvarnosti. Naime, nakon počinjenog genocida, žrtvama najteže pada upravo njegovo poricanje.

[109] Israel W. Charny, „The Psychological Satisfaction of Denials of the Holocaust or Other Genocides by Non-Extremists or Bigots, and Even by Known Scholars“,u Idea: *A Journal of Social Issues.* July 17. 2001.Vo1.6.no.1 (http://www.ideajournal.com/articles.php?id=27, pristupljeno 30.5.2007.)

Refleksije poricanja na žrtve genocida

Klinički psiholog Indira Haračić-Nović,[110] koja u Australiji radi psihološke tretmane sa žrtvama genocida iz Bosne i Hercegovine, zapaža da se ovih pet mehanizama poricanja negativno odražava na psihološko stanje pacijenata. Prema njenoj interpretaciji, kad je u pitanju negiranje genocida u Bosni i Hercegovini, ona u svakodnevnom životu prepoznaje svih pet mehanizama koje navodi Israel Charny. Australci se Bosancima koji tamo žive vrlo često obraćaju sa „nevinim" stavom: „Potrebno je zaboraviti prošlost, oprostiti i okrenuti se ka budućnosti". Ovaj stav, kao i „zbunjenost" i „nerazumijevanje situacije" koju u dijalogu sa našim ljudima Australci često pokazuju, negativno se reflektiraju na ionako traumatizirane bosanskohercegovačke izbjeglice. „Njima nije jasno da, nakon svih ovih godina,

Australci još uvijek ne razumiju šta se tamo dešavalo", kaže Indira Haračić-Nović.[111] Ono što je jako bolno u bilo kakvoj interakciji između Australaca i bosanskohercegovačkih izbjeglica jeste pragmatični i realpolitički stav u vezi sa podjelom Bosne i Hercegovine, prema kojem „realnost na terenu nalaže da je podjela neminovna".[112] Indira Haračić-Nović kaže da bosanskohercegovačke izbjeglice posebno teško prihvataju „iskrivljeno vezivanje ideja i zamjenu teza",[113] prema kojoj je „samo podjela mogla zaustaviti etničko čišćenje".[114] Logično, Bosanci i Hercegovci nakon toga postavljaju pitanje: „Zbog čega se

[110] Magistrica kliničke psihologije, Indira Haračić-Nović radi u S.T.A.R.T.T.S (Service for the Treatment and Rehabilitation of Torture and Trauma Survivors), Sydney. Intervju: Indira Haračić-Nović, Sarajevo-Sydney (e-mail korespondencija), 03.7.2006.
[111] Isto.
[112] Isto.
[113] Isto.
[114] Isto.

insistiralo na podjeli prije nego što je etničko čišćenje počelo?“[115] Međutim, žrtve najviše pogađa: „izbjegavanje nazivanja genocida pravim imenom. U običnom razgovoru naši ljudi često čuju da je to bio samo građanski rat, da se u svakom ratu siluju žene, te da to nije čin genocida, već samo ratni zločin. To je nešto što žrtve posebno pogađa. Oni koji su bili u koncentracionom logoru, žene koje su bile žrtve genocidnog silovanja, to veoma teško prihvataju. Oni to shvataju kao nastojanje da se minimiziraju njihove patnje. Negiranje genocida često usporava, a ponekad potpuno blokira proces liječenja traumatskih rana. Negiranje genocida ih podsjeća da je uzrok nepravde, zbog kojeg su i prošli takve strahote, još uvijek na sceni u međunarodnoj politici. Jedan od mojih pacijenata je Samir koji ima problema sa nesanicom, jer je bio zatočenik u dva logora, sestru su mu silovali, a oca zaklali pred njegovim očima. Nakon jednog od tretmana, u neformalnom razgovoru mi je rekao: ‘Znači, pregovori oko podjele Bosne bili su važniji nego zadovoljiti pravdu’”, kaže Indira Haračić-Nović.[116]

Iz razgovora sa Indirom Haračić-Nović može se zaključiti da je svijet u kojem živimo, svijet iskrivljenih vrijednosti u kojem vladaju politika sile i relativiziranje zločina, zapravo internalizirana norma na Zapadu. Ta politika se iz kuloara donositelja odluka preselila u svijet akademika, pisaca, novinara, ali i u svijet običnih ljudi. Citat Jeana Baudrillarda, jednog od najčuvenijih svjetskih intelektualaca s kraja XX vijeka, čini se prigodnim da se u ovom poglavlju zaokruži veza između planera, izvršilaca, te internih i eksternih posmatrača. Analizirajući agresiju na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995., Baudrillardu se čini „kao da je Evropa, sa svim svojim ujedinjenim nacionalnostima, sklopila ugovor o ubistvu sa Srbima“.[117] Baudrillard tvrdi da se genocid nad Bošnjacima tolerirao zbog toga što su muslimani, te kaže: „To Bosanci znaju. Oni znaju da ih je osudio međunarodni

[115] Isto.
[116] Isto.
[117] Žan Bodriar, *Savršeni zločin*, Časopis Beogradski krug, Beograd, 1999., str. 151.

demokratski poredak, a ne nekolicina anahronizama ili čudovišnih izraslina zvanih fašizam“.[118] Kontinuitet negiranja genocida kako u srpskoj, tako i u svjetskoj javnosti, u ovom kontekstu ima dubokog smisla.

Zaključna razmatranja

U međunarodnoj javnosti kao genocid u Bosni i Hercegovini često se spominje „genocidni akt“ počinjen u Srebrenici u julu 1995. godine. Također, presudom Međunarodnog suda pravde zločini u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. - 1993. godine, tretiraju se kao zločini protiv čovječnosti, dok su kao genocid okarakterizirani samo ziočini u Srebrenici iz jula 1995. godine.[119] Kao što je već spomenuto, ova presuda, kao i mnoge druge u potpunoj su suprotnosti sa sociološkim teorijama o genocidu, te se stoga u ovoj knjizi kao osnovni problem postavlja mogućnost činjenja jednokratnog genocidnog akta. Naime, komparativne studije o genocidu ustvrdile su da se genocid u jednom društvu ne dešava iznenada, kao i to da genocid ne može biti slučajni događaj. Tako je i genocid izvršen u Srebrenici u julu 1995. godine u ovoj knjizi posmatran u kontekstu šireg procesa genocida koji je trajao u Bosni i Hercegovini od 1992.-1995. godine.

Iako potpuno usaglašena definicija genocida ne postoji, detaljnim pregledom novije literature, može se uvidjeti da je međunarodna akademska zajednica sve bliže usaglašavanju koncepta koji može poslužiti za rano prepoznavanje. Upravo imajući u vidu

[118] Isto.

[119] Case Concerning Application of the Convention on Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina versus Serbia and Montenegro) Judgement of 26 February 2007. dostupan na http://www.icj-cij.org/. (pristupljeno 27. februara 2007.)

najvažnije usaglašene teorije, u ovoj knjizi je kao osnov za analizu korištena radna koncepcija koja je izdvojila zajedničke karakteristike za sve dosadašnje genocide u povijesti.

Agresivna, uglavnom, nacionalistička ideologija, jedan je od neophodnih preduvjeta za stvaranje uvjeta u kojima je genocid moguće izvršiti.[120] Nacionalistička ideologija djeluje kao motivator za društvenu krizu i podstiče stvaranje genocidnog plana. Državnu vlast preuzimaju radikalni političari. Polarizacija stanovništva u uslovima društvene krize omogućava dehumanizaciju nacionalne grupe koja u genocidnom planu predstavlja žrtvu.

Najčešće se čuje da je genocid proces koji se odvija „od vrha naniže, ali sve je više istraživanja koja upućuju na to da je genocid i „socijalni proces“, jer dio genocidnog plana jeste da država u realizaciji plana angažira sve društvene slojeve. Žrtva nije nužno bez mogućnosti da se brani, ali je raspored vojnih snaga ekstremno disproporcionalan u korist počinitelja genocida.

U odnosu na javnost, država koja provodi genocid može zauzeti dva stava: javno ga zagovarati i provoditi, ili javno imati miroljubivu retoriku, a tajno pomagati grupe koje provode genocid. Svaki slučaj genocida u povijesti ima i svoju međunarodnu dimenziju, a velike sile imaju različite uloge: od aktivnih pomagača izvršitelja genocida, do pasivnih posmatrača što ih čini saučesnicima u genocidu.[121] To je još jedan razlog zbog kojeg je djela genocida nemoguće posmatrati izolirano jedna od drugih i zbog kojeg je genocid neophodno analizirati u historijskom i međunarodnom kontekstu.

[120] Ideologija ne mora biti strogo nacionalna, kao što dokazuje primjer genocida u Kambodži za vrijeme vladavine Crvenih Kmera.

[121] Uloge velikih sila u negiranju genocida, a u kojima je obrađen i slučaj nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini izuzetno detaljno obrađuju: Samantha Power, nav. dj.; Stanley Cohen, nav.dj.

Totalitarna država i autoritaran lider također su ključni preduvjeti za genocid. Primjerima iz svjetske povijesti, u ovoj knjizi je ilustrirano da je agresivna nacionalna kultura neophodna za mobilizaciju stanovništva. Ta ista agresivna kultura nakon što je genocid počinjen aktivira se na planu poricanja genocida. Poricanje genocida je gotovo siguran znak da narod u čije ime je država počinila genocid nije prošao fazu osvještenja, te da postoji opasnost da se genocid ponovi. Ovo je samo dio karakteristika genocidnog procesa koje su korištene u analizi za dokazivanje genocida u istočnoj Bosni 1992.-1993. i šireg genocidnog plana za Bosnu i Hercegovinu od 1992.-1995.

U kontekstu historijske analize srpskih agresivnih planova prema Bosni i Hercegovini, obrađeni su i velikosrpski strateški ciljevi u periodu 1992.-1995. Profil Bošnjaka u srpskoj nacionalističkoj ideologiji i kulturi izjednačen je sa „Turčinom, koji je poistovijećen sa kulturom nasilja i ocijenjen kao nosilac genocida od turske vladavine pa sve do danas“.[122] Međutim, studiranje historije upućuje na nepobitne činjenice da su Bošnjaci u kontinuitetu bili žrtve srpskog genocida koji srpska kultura i nacionalistička ideologija ne da nije poricala, nego je genocidu dala romantični prizvuk i na njemu gradila lažni mit srpskog heroizma koji se bunio protiv osmanske represije. Iza ove genocidne ideje stoje konkretni srpski nacionalni programi.

Tokom analize programa „Načertanija“, Moljevićeve „Homogene Srbije“, Rankovićevog i Ćosićevog jugoslovenstva sa srpskom dominacijom, nametnuo se zaključak da u okviru svih srpskih nacionalnih programa u kontinuitetu živi ideja etnički čiste i homogene srpske države koja se mogla ostvariti samo oslobađanjem teritorije od drugih etničkih grupa, njihovim potpunim pokoravanjem srpstvu ili njihovim potpunim uništenjem. Ova analiza, u skladu sa navedenim teorijskim okvirom, potvrđuje da je srpski genocid nad Bošnjacima historijski proces. Međutim, važno je uvijek imati na umu i međunarodnu dimenziju.

[122] Vidi: Bernard Bruneteau, nav.dj., str. 134.

Srpski orijentalizam koji je glavni pokretač dehumanizacije Bošnjaka, imao je svoje uporište u zapadnom orijentalizmu. Na osnovu istraživanja koje je proveo Edward Said, može se reći da internacionaliziranje ove kampanje nije bio težak poduhvat za srpske orijentaliste. Muslimani su u Evropi već vijekovima predstavljani kao „drugi", što je prvi korak ka dehumanizaciji i pripremi stanovništva da se genocid nad jednim narodom učini socijalno prihvatljivim.

Kao što je već navedeno u ovoj knjizi, veliki broj autora ističe da nacionalna kultura, koja u osnovi svog mita ima nasilje, pokazuje veću tendenciju ka činjenju genocida od kultura koje nisu nasilne.[123] Tri osnovne karakteristike koje se vezuju za „kulturu nasilja" koja omogućava realizaciju genocida su:

a) korištenje agresije kao norme u rješavanju problema;
b) konfliktna orijentacija koja se bazira na pretpostavci netrpeljivosti prema „drugome";
c) ideologija nadmoćnosti koja se naslanja na historiju dehumanizacije uključujući dugotrajnu institucionalizaciju predrasuda, kao i nesklonost ka prihvatanju kulturne raznolikosti.

Sve navedene karakteristike mogu se odnositi na široki kulturološki nivo nacije, ali i na lokalizirane kulture koje su povezane sa manjim grupama i organizacijama.[124] Putem analize dominantnih poruka iz srpske nacionalne kulture, koja kao herojske činove slavi djela koja su zapravo genocidno nasilje, nameće se zaključak da se srpska kultura ubraja u ovaj tip agresivnih kultura, te da je to značajan faktor koji političkim strukturama omogućava manipulaciju masama i navođenje na činjenje genocida.

[123] Ervin Staub, nav.dj., str. 258.
[124] Linda M.Woolf i Michael Rhulsizer, nav.dj., str. 101.-128.

Jedan od ciljeva ove knjige bio je istražiti ulogu državnog genocidnog plana, za što je bilo neophodno analizirati veliki broj izvornih dokumenata. Stoga se hronološki prate uzroci raspada Jugoslavije i transformacije JNA u srpsku vojsku, te pripreme agresije i genocida na Bosnu i Hercegovinu. Posebna pažnja posvećena je „zajedničkom zločinačkom poduhvatu“ i dokazivanju genocidne namjere u pokušaju da se unište Bošnjaci. Analizirani dokumenti, posebno oni koji su korišteni tokom procesa protiv Slobodana Miloševića pred ICTY, potvrđuju da je postojao plan da se djelimično uništi bošnjačka nacionalna skupina u Bosni i Hercegovini. No, analizirani dokumenti pokazuju i da je Tužilaštvo ICTY genocidnu namjeru Miloševića izvelo iz dogovora optuženog sa Franjom Tuđmanom. Ovaj dogovor postignut je u Karađorđevu u martu 1991. godine, kada su se dvojica diktatora dogovorili da Bosnu i Hercegovinu podijele između Srbije i Hrvatske. Osim dokumenata, ovu tezu potvrđuju i izjave brojnih svjedoka koji su u ovom procesu svjedočili pred ICTY. Jedan od tih svjedoka je Milan Babić, koji je prisustvovao dogovorima Karadžića i Miloševića o istrebljenju Bošnjaka. U ovom poglavlju također se obrađuje i kolaboracionistička uloga SDS-a. Citati iz transkripata tzv. Skupštine Republike Srpske, dokazuju da Radovan Karadžić nije bio jedini koji se služio genocidnom retorikom. Naime, genocidna retorika, odnosno otvorena diskusija o istrebljenju Bošnjaka bila je sasvim uobičajena na svim sjednicama. Nekoliko citata pokazuju da je i Milorad Dodik, aktuelni premijer Republike Srpske podržavao ovakvu retoriku, što potvrđuje da je genocid nad Bošnjacima bio srpski politički program, o kojem je postojala saglasnost svih poslanika.

Četvrto poglavlje ove knjige posvećeno je analizi načina izvršenja genocida u sedam opština u istočnoj Bosni: Zvorniku, Vlasenici, Bratuncu, Rogatici, Foči, Višegradu i Srebrenici. U svakom od ovih gradova i okolnih sela genocid je izvršen na gotovo identičan način, koji ne samo da je zajednički sa načinom izvršenja genocida u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine,

nego i sa drugim slučajevima genocida u povijesti. Stoga su se u svakoj od studija slučaja dokazivali samo određeni aspekti genocida.

Tako je na primjeru Zvornika dokazano da je iza realizacije genocidnog plana stajao birokratski državni aparat, što je u skladu sa sociološkim definicijama genocida. Na slučaju Zvornika također je dokazano da genocid nisu izvršile paravojne formacije, već da su to specijalne snage koje su djelovale u skladu sa ostalim vojnim snagama uz odobrenje srbijanskog državnog vrha sa Slobodanom Miloševićem na čelu. Analiza načina izvršenja genocida u Zvorniku pokazuje da je država Srbija koristila lokalnu birokraciju u Zvorniku kao kolaboracionističku ispostavu koja je na svom lokalitetu izvršavala širi genocidni plan prema Bošnjacima na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Svoju ulogu u pripremi i izvršenju genocida imala je i Srpska pravoslavna crkva. Konkretni i dokumentovani primjeri dokazuju ulogu pravoslavne crkve u otuđivanju bošnjačke imovine.

Studija slučaja genocida u gradu Vlasenici i okolnim selima dokazuje da je priprema genocida bila organizirana dugo, te da je agresor u pripremi, ali i izvršenju genocida angažirao sve kapacitete teritorije i mobilizirao sve slojeve stanovništva za genocid. U selima oko Vlasenice mobilizirana su i naoružana i djeca. Upotreba „djece vojnika“ bila je karakteristika genocida u Ruandi, a prema posljednjim izvještajima, djeca se koriste i u genocidu koji se u ovom trenutku izvršava u Sudanu. Koncentracioni logori su također karakteristika svakog genocida. Analizom genocidnih radnji u logoru Sušica, u ovoj knjizi analizirana je, ne samo patnja bošnjačkih žrtava, već i psihologija zločinca, ali i lokalnog srpskog stanovništva, koje se nije bunilo protiv genocida nad njihovim sugrađanima.

Analizom genocida u gradu Bratuncu i okolnim selima dokazano je da je priprema i naredba za izvršenje genocida stigla direktno iz Beograda, te da je u skladu sa tom pripremom naoružavano lokalno srpsko stanovništvo. Biografija ratnog zločinca Miroslava

Deronjiča pomogla nam je da ilustriramo ulogu lokalnih srpskih intelektualaca u genocidu, kao i njihovu opčinjenost agresivnom nacionalnom kulturom i ideologijom. Međutim, slučaj Miroslava Deronjića i njegov proces pred Haškim tribunalom, u skladu sa sociološkim teorijama, pokazuje da genocid u Bosni i Hercegovini, kao i svaki drugi genocid u povijesti, ima i svoju međunarodnu dimenziju. Naime, pogodba koju je Haško tužilaštvo postiglo sa Miroslavom Deronjićem i optužilo ga samo za masakr u selu Glogova, a ne i za genocid na širem području općine Bratunac, dokazuje specifičan vid negiranje genocida od ICTY-a.

Na primjeru Rogatice, vidljivo je na koji se način genocid nad Bošnjacima ponavlja u istočnoj Bosni. Genocid nad Bošnjacima u II svjetskom ratu nije kažnjen i jedan od zaključaka u ovoj knjizi jeste da je to jedan od uzroka „ponavljanja povijesti“. Naime, rezultati ovog istraživanja na području općine Rogatica u skladu su sa sociološkim teorijama prema kojima je nekažnjavanje i negiranje genocida u brojnim slučajevima vodilo ponavljanju genocida. U studiji slučaja Rogatica dokazano je da je genocid ne samo politički i vojni, nego i socijalni projekat. Međutim, u ovoj studiji slučaja obrađeni su i primjeri „spasilaca“. To su građani srpske nacionalnosti, odnosno „čuvari čovječnosti“ koji su se uspjeli oduprijeti genocidnoj ideologiji koja je bila zahvatila veliki broj Srba u istočnoj Bosni.

Genocid u Foči je, s obzirom na historijsku presudu kojom je silovanje na međunarodnom nivou procesuirano kao ratni zločin, analiziran gotovo isključivo kroz kompleksnost izvršenja genocidnog silovanja. Međutim, ova analiza pokazuje da se niti jedan od segmenata genocidnog procesa ne može posmatrati izolirano, već da je svaki segment potrebno posmatrati unutar cjelokupnog procesa. Stoga je sistematsko silovanje Bošnjakinja u gradu Foča analizirano u kontekstu silovanja Bošnjakinja na cijelom okupiranom području Bosne i Hercegovine, te je poređeno i sa genocidnim silovanjem Armenki i Tutsi žena. Kroz

teoriju, analizu dokumenata, svjedočenja, analize presuda sa ICTY-ja, u ovoj studiji slučaja dokazano je da je silovanje Bošnjakinja bilo dio genocidne kampanje koju su srpske snage izvršavale u sklopu širokog genocidnog plana.

Genocid u Višegradu izvršen je javno. Mjesta masovnih egzekucija bila su: mostovi, ulice i mahale. Sve se dešavalo pred očima lokalnih stanovnika. U ovoj studiji slučaja obrađena je i uloga lokalnih ljekara koji su odbijali da liječe Bošnjake. Genocid je proces koji u Višegradu, kao i u svim ostalim mjestima u istočnoj Bosni, još uvijek traje. Naime, građani Višegrada srpske nacionalnosti uglavnom odbijaju javno govoriti o strašnim zločinima koje su u proljeće-ljeto 1992. godine gledali iz dana u dan. I dok većina poriče, rijetki Srbi su ipak spremni priznati da su svi oni koji danas šute na neki način doprinijeli ili odobravali genocid nad svojim susjedima Bošnjacima.

Analiza genocida u Srebrenici usmjerena je na dokazivanje da genocid ne može biti izolirani genocidni akt, te da je genocid nad Bošnjacima u julu 1995. bila kulminacija genocida koji je počeo 1992. godine. Primjenom komparativne historijske analize potvrđeno je da se namjerno i plansko izgladnjivanje pripadnika jedne etničke grupe često koristilo sa genocidnom namjerom. Izgladnjivanje kao metoda korišteno je u Ukrajini, Kambodži, ali i u Osmanlijskom carstvu nad Armenima. Istraživanja izvornih dokumenata također potvrđuju da je još 1992. godine postojala genocidna namjera da se unište Bošnjaci u Srebrenici. U intervjuima sa svjedocima koji su preživjeli genocid u Srebrenici, obrađene su i posljedice gladi na ljudski organizam.

Na primjeru genocida u Srebrenici analiziran je i „otpor žrtve“. Naime, u srpskoj propagandi, otpor žrtve se koristi kao argument da genocid u Srebrenici nije izvršen 1992.-1993. godine. Takav stav uglavnom se zasniva na lažnom argumentu da Jevreji nisu pružali otpor nacistima, te da su mirno, bez otpora prihvatali smrt. U primjerima otpora Jevreja u II svjetskom ratu, dokumentirano je da je ova teza potpuno pogrešna, te da su i Jevreji pružali otpor

nacistima, bilo u pobunama u koncentracionim logorima ili putem pokreta otpora. U tom kontekstu, analiziran je i otpor Bošnjaka u Srebrenici, te je u skladu sa sociološkim teorijama dokazano da procjena o tome da li je zločin genocid ili nije, ne zavisi od toga da li žrtva pruža otpor ili ne, nego od toga da li je taj otpor dovoljno snažan da se odupre genocidnoj namjeri, odnosno, od toga koliko je izvršilac vojno nadmoćniji od žrtve.

Posljednja faza genocida je negiranje genocida od izvršilaca, ali i naroda u čije ime je genocid počinjen. Rezultati komparativne analize pokazuju da su i u ovoj fazi genocidni procesi veoma slični, jer su kroz proces negiranja genocida prošli svi narodi na strani izvršilaca genocida. Također je demonstrirano kako kolektivno negiranje genocida ima bogat izbor odbrambenih mehanizama koji se odvijaju na nivou pojedinačne svijesti jednog naroda. U ovom poglavlju napravljena je i podjela na različite reakcije na genocidni projekat. Naime, prema reakcijama na genocid postoje: spasioci, posmatrači i izvršioci. U skladu sa ulogama analizirani su i profili ličnosti koje pripadaju određenim kategorijama pomoću „teorije emotivnog razvoja ega, koju je razvila Jane Loevinger.[125] Za ovo poglavlje korišteni su transkripti sa suđenja sa ICTY u Hagu.

Upravo u ovom poglavlju, u kojem se dokazuje da je genocid socijalni projekat, potvrđuje se i teza da ne postoje narodi koji su potpuno imuni na genocidne ideologije. Međutim, u praksi se potvrđuje teorija da oni narodi čija je nacionalna kultura isključiva prema drugim kulturama i narodima, imaju veći rizik da od državnog vrha budu kolektivno manipulirani u davanje podrške genocidnom projektu. U tom smislu za prevenciju genocida i dalja istraživanja neophodno je fokusirati se na utjecaj kulture na genocidni proces.

Također, posebno je važno istražiti zbog čega se određeni procenat pripadnika naroda u čije ime se izvršava genocid odluči

[125] Jane Loevinger, nav.dj.

oduprijeti genocidnoj ideologiji i ponašati se suprotno očekivanjima većine. Iako je taj procenat u svim dosadašnjim slučajevima genocida veoma mali, u odgovoru na ovo pitanje možda se kriju ključne informacije za razvijanje uspješnih programa prevencije. Zanimljivo je da se u istraživanjima genocida zaista malo pažnje posvećuje kategoriji „spasilaca“. Slučaj Bugarske pravoslavne crkve koja je tokom II svjetskog rata značajno uspjela ublažiti posljedice holokausta na teritoriji Bugarske, mogao bi poslužiti kao primjer za časno ponašanje vjerskih službenika kada se društvo suoči sa genocidnim planom države.[126] Za razliku od Bugarske pravoslavne crkve, koja je inspirisala cijelo bugarsko društvo da se odupre nacističkim planovima za istrebljenje Jevreja, Srpska pravoslavna crkva dala je podršku genocidnim planovima Slobodana Miloševića i državnog vrha Srbije. U ovoj komparaciji je i preporuka da buduća istraživanja prevencije genocida, osim istraživanja agresivne nacionalne kulture, u sami vrh prioriteta stave i istraživanje o ulozi vjerskih zajednica u genocidnim projektima.[127]

[126] Pavel Stefanov: „The Bulgarian Ortodox Church and the Holocaust: Addressing Common Misconceptions“, *Religion in Eastern Europe*, XXVI, 2. Maj, 2006.

[127] O mogućnostima prevencije genocida vidi: Neal Riemer(ed.), Protection Against Genocide, Preager: Westport, 2000.